

Wouter Poortinga en Paul Dekker
(Sociaal en Cultureel Planbureau)

&

Judith van Male
(Ferro MCO)

13 oktober 2000

Vertrouwen en risicopercepties

Een onderzoek naar opvattingen
over voedselveiligheid

Dit onderzoek is verricht in opdracht van het Directoraat-Generaal Milieubeheer (directie BWL) van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (opdrachtcoördinator drs. M.M. Dorenbosch)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag

tel. 070 3407000 / fax 070 3407044

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
1.1	Doelen en vragen.....	2
1.2	Het onderzoeksmateriaal	2
1.3	Opzet van het rapport	4
2	Vertrouwen en risicopercepties: een literatuuroverzicht	5
2.1	Vertrouwen in beleid en informatie.....	5
2.2	Waardoor wordt vertrouwen bepaald?	7
2.3	Dynamische aspecten van risicoperceptie bij incidenten	11
3	Voedselveiligheid en vertrouwen.....	13
3.1	Voedselveiligheid.....	13
3.2	Wat bepaalt de veiligheid van voedsel	17
3.3	Vertrouwen in informatie	20
3.4	Relatie tussen vertrouwen en risicoperceptie.....	21
3.5	Gezondheid, milieu en vertrouwen	25
4	Een kwalitatief onderzoek naar opvattingen over voedselveiligheid.....	35
4.1	Focusgroepen	35
4.2	Selectie van respondenten.....	35
4.3	Onderwerpen.....	36
4.4	Resultaten focusgroepen.....	37
5	Tot besluit	55
6	Literatuur	59

Appendix A. Vereenvoudigde weergave van het sociale amplificatie model

Appendix B. Checklist focusgroep “bestrijdingsmiddelen”

1 Inleiding

In het voorjaar van 1999 deed het SCP verslag van een verkennend onderzoek naar het draagvlak voor bestrijdingsmiddelenbeleid in opdracht van de Directie Drinkwater, Water, Landbouw van het Directoraat-generaal Milieubeheer van het van het Ministerie van VROM. In het rapport (Steg & Dekker, 1999) werden meningen van Nederlanders over bestrijdingsmiddelen en de veiligheid van voeding in landenvergelijkend perspectief geplaatst. Daarnaast werd aandacht besteed aan het consumentengedrag rond voedingsmiddelen en aan opvattingen over de rol van de agrarische sector in de milieuproblematiek. Twee resultaten uit dit onderzoek bleken van bijzonder belang. Het ene resultaat betreft het belang van gezondheidsgevolgen van voedselgerelateerde risico's en het andere het belang van vertrouwen in informatie over de veiligheid van voedingsmiddelen.

In het verkennende rapport werd onderscheid gemaakt tussen de oordelen van burgers over de *milieueffecten* en over *gezondheidseffecten* van bestrijdingsmiddelen. Hoewel men over het algemeen van mening was dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen van invloed is op de kwaliteit van voedsel, hebben Nederlanders veel vertrouwen in de veiligheid van voedsel. In de lijn van eerder onderzoek werden er aanwijzingen gevonden dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen voor het publiek eerder een milieuprobleem is dan een bedreiging van de veiligheid van voedsel.

Verder bleek dat voedsel vooral veilig wordt gevonden als er controles door bevoegde instanties uitgevoerd worden. Een meerderheid bleek er *vertrouwen* in te hebben dat deze controles naar behoren uitgevoerd worden. Het bleek echter dat men niet altijd vertrouwen heeft in informatie over de veiligheid van voedsel. Dit blijkt vooral het geval bij risico's waar men relatief weinig van afweet en bij risico's waar men weinig controle over kan uitoefenen. Oordelen over de betrouwbaarheid van een informatiebron blijkt vooral afhankelijk van de mate waarin de bron in het verleden betrouwbaar is gebleken (zie bijv. Frewer *et al*, 1996). Uit het bovenstaande kan opgemaakt worden dat vertrouwen in instanties en vertrouwen in informatie belangrijk is voor risicoperceptie en van belang kan zijn voor de ontvankelijkheid voor informatie over risico's. Vertrouwen kan echter makkelijk geschonden worden. Vertrouwen is makkelijker te verliezen dan te winnen. Wanneer eenmaal het vertrouwen in een persoon of instantie aangetast is, is het vaak lastig dit vertrouwen weer terug te winnen (Slovic, 1993). Incidenten zijn van bijzonder belang, aangezien deze grote gevolgen kunnen hebben voor het vertrouwen in beleid en voor het vertrouwen van consumenten in voedselveiligheid in het algemeen.

1.1 Doelen en vragen

Doel van het huidige onderzoek is inzicht te krijgen in de relatie tussen vertrouwen, perceptie van voedselgerelateerde risico's en draagvlak voor beleid. Voor de Nederlandse rijksoverheid is het van groot belang om meer te weten over de ervaring van risico's in de bevolking en de rol die deze spelen in consumenten- en in politiek gedrag, voor de ontvankelijkheid voor informatie en voor het vertrouwen in de instanties die de risico's moeten onderkennen, beperken en beheersbaar maken. Ten eerste zal gekeken worden of er iets gezegd kan worden over de mate waarin consumenten bezorgd zijn over mogelijke gevolgen voor de gezondheid en het milieu die verbonden zijn aan de voedselproductie en voedselconsumptie. Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal onder meer ingegaan worden op de factoren die van invloed zijn op risicoperceptie in het algemeen. Ook zullen verschillende voedselgerelateerde risico's met elkaar vergeleken worden.

Verder zal gekeken worden naar de relatie tussen vertrouwen en risicopercepties. Er zal zowel aandacht geschonken worden aan vertrouwen in instanties en hun beleid als aan vertrouwen in verschillende informatiebronnen. De nadruk zal voornamelijk liggen op vertrouwen in informatie, welke ook als indicatie gebruikt wordt voor vertrouwen in de desbetreffende instantie in het algemeen. Hierbij zal ingegaan worden op de factoren die van invloed zijn op vertrouwen. Een deel van het probleem lijkt te liggen in de ogenschijnlijke onverschilligheid of onwilligheid van experts en beleidsmakers om te luisteren naar de bezorgdheid van het publiek (bijv. Slovic, 1992; Margolis, 1996). Om hierin inzicht te krijgen zal gekeken worden naar verschillen in de benadering en beleving van het begrip risico tussen de bevolking en experts, producenten en andere betrokkenen.

Ten slotte wordt speciale aandacht gegeven worden aan de rol van incidenten op het gebied van voedselveiligheid en de invloed op risicoperceptie en vertrouwen. Hierbij gaat het vooral om de mogelijke effecten op het vertrouwen in de overheid en in de controlerende instanties. Dit deel van het rapport heeft een kwalitatief en verkennend karakter.

1.2 Het onderzoeksmateriaal

Wat de percepties van de veiligheid van voedingsmiddelen betreft, kan verder worden gewerkt met de data die zijn verkend in het eerdere SCP-rapport. Voor het vertrouwen in informatie over risico's zullen gegevens uit *Eurobarometers* worden geanalyseerd. De Eurobarometer is het opinieonderzoek van de Europese Unie, waarin in alle EU landen representatieve steekproeven van de bevolking van

15 jaar en ouder worden gehouden. De omvang van de steekproeven bedraagt ongeveer duizend personen per Europees land. Behalve aan de Europese Unie wordt er in de EB's regelmatig aandacht geschonken aan specifieke onderwerpen. In EB 49.0 is onder andere extra aandacht besteed aan de veiligheid van voedsel. Deze EB zal gebruikt worden om inzicht te krijgen in de mate waarin men zich zorgen maakt over de voedselveiligheid, in hoeverre men vertrouwen heeft in informatie over voedselveiligheid en in de relatie tussen vertrouwen en voedselrisicoperceptie. In EB 51.1 is extra aandacht besteed aan verscheidene milieuproblemen. EB 51.1 zal gebruikt worden om inzicht te krijgen in de mate waarin het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de publieke opinie ook als milieuprobleem gezien wordt. Met de EB51.1 data zal gekeken worden naar opvattingen over gezondheidsrisico's, naar milieuklachten en -ongerustheid, naar de bereidheid ten gunste van het milieu meer te betalen voor goederen (waaronder voedselproducten) en diensten en ten slotte naar het vertrouwen in informatie over het milieu. Hierover kon met EB 49.0 data niets gezegd worden. Deels overlappen de gegevens en kunnen we ons er hier van verzekeren dat de eerder gerapporteerde landenverschillen geen toevalstreffers waren.

Voor de analyses is een selectie gemaakt van 5 landen, namelijk: *Nederland, België, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk* (dus Groot-Brittannië en Noord-Ierland) en *Denemarken*. Met deze selectie kunnen vergelijkingen gemaakt worden met buurlanden die verschillen in vertrouwen in veiligheid van voedsel en in institutioneel vertrouwen. De risicopercepties rond bestrijdingsmiddelen en voeding van het Nederlandse publiek worden landenvergelijkend beschreven. Dit is een verdere uitwerking van onderdelen die al in de verkennende analyses aan de orde kwamen (Steg & Dekker, 1999). Naast gegevens uit de twee Eurobarometers wordt summier gebruik gemaakt van de voedingsmonitor (SWOKA, 1999).

Hoewel het bovenstaande enquêtemateriaal goed bruikbaar is om de bezorgdheid over bepaalde onderwerpen en de algemene samenhang tussen vertrouwen, bezorgdheid en draagvlak voor beleid te verkennen, biedt het weinig of geen mogelijkheden om collectieve en dynamische dimensies van de risicobeleving in kaart te brengen. Dit zal met behulp van *focusgroepen* worden onderzocht. Er zal worden onderzocht hoe opvattingen en houdingen zich ontwikkelen en wat de rol van incidenten daarin is. De vragen voor de focusgroepen zijn onder meer opgesteld aan de hand van het in paragraaf 2.3 gepresenteerde model van *sociale amplificatie* (Kasperson *et al.*, 1988; Renn *et al.*, 1992). Een beschrijving van de methode en de opzet van de focusgroepen wordt gegeven in hoofdstuk 4.

1.3 Opzet van het rapport

Het rapport is als volgt samengesteld. Hoofdstuk 2 biedt een overzicht van literatuur over risicopercepties en vertrouwen en over de rol die incidenten daarbij spelen. In paragraaf 2.1 wordt ingegaan op het begrip vertrouwen. In deze paragraaf wordt een onderscheid gemaakt tussen vertrouwen in instanties en vertrouwen in informatie. Paragraaf 2.2 gaat in op de vraag welke factoren van invloed kunnen zijn op de ontvankelijkheid van burgers voor informatie en op het vertrouwen van burgers in instanties die risico's moeten onderkennen, beperken en beheersbaar maken. Om te begrijpen hoe het publiek met risico's omgaat zal onder andere ingegaan worden op de verschillen in risicodefinitie en risicoperceptie tussen de bevolking en experts (Vlek, 1990, Slovic, 1992, Margolis, 1996). Vervolgens wordt in paragraaf 2.3 ingegaan op de collectieve en dynamische processen die een rol spelen bij incidenten. In deze paragraaf wordt het model van *sociale amplificatie* behandeld (Kasperson *et al.*, 1988; Renn *et al.*, 1992). Dit model wordt gebruikt als denkkader voor de mogelijke effecten die incidenten kunnen hebben op risicoperceptie in het algemeen, op het vertrouwen in informatie over voeding en op andere risico gerelateerde gedragingen.

In hoofdstuk 3 van het rapport worden secundaire analyses van opinieonderzoek gepresenteerd. Er is gebruik gemaakt van Eurobarometer 49.0, Eurobarometer 51.1 en de voedingsmonitor (SWOKA, 1999). In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de focusgroepen gepresenteerd. Met deze methode worden met name de dynamische aspecten van risicopercepties en vertrouwen onderzocht: hoe zien de deelnemers aan deze groepen veranderingen in hun opvattingen over voedselveiligheid en hoe beïnvloeden ze elkaar. Hierbij wordt vooral ingegaan op reacties van het publiek op incidenten en het effect daarvan op het vertrouwen in beleid. In hoofdstuk 5 wordt een samenvatting van de resultaten weergegeven en wordt hardop nagedacht over de implicaties voor beleid.

2 Vertrouwen en risicopercepties: een literatuuroverzicht

2.1 Vertrouwen in beleid en informatie

Hoewel ons voedsel over het algemeen veel veiliger is geworden, zou het vertrouwen van consumenten in de voedselveiligheid de laatste jaren flink zijn afgenomen (Frewer *et al.*, 1998; Hofstra *et al.*, 2000). Verscheidene incidenten en voedselschandalen in de afgelopen jaren, hebben hier ongetwijfeld een rol in gespeeld (BSE-crisis, varkenspest, Belgische dioxine-kippen, “vergiftiging” van Coca-Cola, vermenging genetisch gemanipuleerde soja met gewone soja en residuen van al dan niet verboden bestrijdingsmiddelen). Deze incidenten kunnen worden gezien als gevolgen van de toegenomen complexiteit van de voedselproductie (Hofstra *et al.*, 2000). Doordat productieketens van voedsel langer, internationaler en technischer worden, wordt de productie van voedsel voor de consument ondoorzichtig. Hierdoor zijn de kwaliteit en veiligheid van voedingsmiddelen voor de consument vaak moeilijk te beoordelen. Zelfs als de productie wel zichtbaar is en als de consument zonder tussenkomst van industrie of distributeurs voedingsmiddelen bij de primaire producent kan betrekken, zijn er voor de consument oncontroleerbare en dus potentieel riskante factoren in het spel (bijvoorbeeld de kwaliteit van het zaadgoed of het gebruik van bestrijdingsmiddelen). De gevaren voor de consument mogen daarbij feitelijk kleiner zijn dan toen de natuur nog zijn gang kon gaan en vergiftiging een kwestie was van pure pech of goddelijke straf, de omstandigheid dat eventuele problemen nu kunnen worden herleid op menselijk falen maakt het leven een stuk “riskanter”. In de plaats van spelingen der natuur, zijn producenten getreden die te veel risico’s hebben genomen, overheden die te weinig controles hebben doorgevoerd of onderzoekers die te weinig oog hadden voor bepaalde gevaren. De omgang met risico’s zou kenmerkend zijn voor het bewustzijn van moderne mensen en voor instituties van de moderne maatschappij, die door de Duitse socioloog Ulrich Beck (1986) dan ook als *Risikogesellschaft* is betiteld. Beck rechtvaardigde in de jaren tachtig deze betiteling met het feitelijk optreden van nieuwe onberekenbare en waarschijnlijk onbeheersbare globale risico’s (kernenergie, kernwapens, Waldsterben). Een dergelijke fundering is achteraf gezien wellicht te somber en te Duits-romantisch (Schnabel, 1999). Ze is ook niet nodig. Becks Britse collega Anthony Giddens (1990, 1999) vindt de preoccupatie met risico’s evenzeer kenmerkend voor de huidige maatschappij, maar minder vanwege de feitelijke toename van grootschalige risico’s dan vanwege de veranderde aard en de

veranderde waarneming van risico's: Het gaat om een verschuiving van externe naar gemaakte risico's.

“Traditionally people worried about the risks from the natural world (...). We began to worry less about what nature can do to us and much more about what we've done to nature” (Giddens, 1999).

In dit verband spreken beide sociologen van *reflexieve modernisering*. Daarmee doelen ze, zij het met verschillende accenten (Lupton, 1999), op een aantal verschijnselen, namelijk dat risico's leiden tot productie van kennis, tegenstrijdige en voorlopige kennis aanleiding geven tot maatschappelijke debatten, kennis aanleiding is om over het eigen risicogedrag na te denken en om dat gedrag te veranderen, waardoor kennis wordt achterhaald, hetgeen het vertrouwen in informatieverschaffers kan ondergraven en weer aanleiding is voor verdere onzekerheid, meningsverschillen en reflectie. Wat de situatie van gewone burgers en consumenten betreft, legt Beck (1986) er de nadruk op dat hun vertrouwen in deskundigen voortdurend wordt ondergraven, terwijl Giddens (1990) de onvermijdelijkheid naar voren haalt om toch ergens op te vertrouwen. Zonder vertrouwen krijgt de consument immers geen hap meer door zijn keel.

Algemeen wordt aangenomen dat vertrouwen onmisbaar is voor een samenleving. Vertrouwen wordt gezien als een belangrijk aspect van *sociaal kapitaal* en als een voorwaarde voor een gezonde en flexibele economie (Fukuyama, 1995; Dekker, 1999; Trettin & Musham, 2000). Ook wordt onderkend dat vertrouwen een rol speelt bij risicopercepties. In een aantal studies is aangetoond dat vertrouwen in en geloofwaardigheid van informatiebronnen nauw met risicopercepties verbonden zijn (Renn & Levine, 1991; Slovic, 1993; Earle & Cvetkovich, 1995; Frewer *et al*, 1996).

Hoewel vertrouwen en geloofwaardigheid vaak door elkaar gehaald worden, zijn het volgens Renn en Levine (1991) twee verschillende begrippen. *vertrouwen* kan gedefinieerd worden als het proces waarin individuen de verantwoordelijkheid van een bepaalde taak aan een andere persoon of instantie overlaten en men het idee heeft dat deze taak naar behoren uitgevoerd wordt (zie bijvoorbeeld: Earle & Cvetkovich, 1995; Trettin & Musham, 2000). Vertrouwen in het overheidsbeleid zal dan ook vooral gebaseerd zijn in de mate waarin men gelooft dat het juiste beleid gevoerd heeft om risico's te beperken. Het vertrouwen in een instantie zal daardoor mede afhankelijk zijn van de *framing* van gebeurtenissen. Incidenten kunnen gezien worden als een toevallige samenloop van omstandigheden. Dit zal nauwelijks gevolgen hebben het vertrouwen in betrokken instanties. Incidenten

kunnen echter ook herleid worden op menselijk falen, bijvoorbeeld dat het verkeerde beleid gevoerd is of dat controles niet goed doorgevoerd zijn. Worden incidenten toegeschreven aan het falen van beleid, dan kan dit vergaande gevolgen hebben voor het vertrouwen in de verantwoordelijk gehouden instanties. *Geloofwaardigheid* kan gedefinieerd worden als het vertrouwen in een informatiebron: de verwachting dat de gegeven informatie waar en betrouwbaar is (zie bijvoorbeeld Renn & Levine, 1991). Geloofwaardigheid is vooral van belang bij het informeren van consumenten over risico's. Vertrouwen en geloofwaardigheid zijn sterk aan elkaar gerelateerd. Als iemand geen geloofwaardige informatiebron blijkt, kan dit gevolgen hebben voor het vertrouwen in deze persoon of instantie (Slovic, 1993; Frewer *et al.*, 1996). Hoewel het zinvol lijkt om een onderscheid te maken, biedt de beschikbare data niet de mogelijkheid beide begrippen gescheiden te behandelen. Dit rapport richt zich voornamelijk op vertrouwen in informatie. Vertrouwen in informatie van een bepaalde instantie zal als indicatie gebruikt worden voor het vertrouwen in deze instantie in het algemeen. Renn en Levine (1991) geven hiervoor een bruikbare definitie:

“Vertrouwen in informatie is de algemene verwachting dat een bericht waar en betrouwbaar is en dat de informatiebron aantoont betrouwbaar en eerlijk te zijn door accurate, objectieve en volledige informatie te verstrekken”.

2.2 Waardoor wordt vertrouwen bepaald?

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de factoren die van invloed zijn op vertrouwen. Renn & Levine (1991) hebben na een uitgebreide literatuurstudie een classificatie gemaakt van factoren waarop vertrouwen gebaseerd is. Volgens Renn & Levine (1991) is vertrouwen ten eerste afhankelijk van de waargenomen *competentie*. Een informatiebron is geloofwaardiger wanneer wordt gedacht dat de bron verstand van zaken heeft. Mensen hebben meer vertrouwen in informatie verstrekt door wetenschappers, medische bronnen en kwaliteitskranten. De tweede factor, *objectiviteit*, heeft te maken met de mate waarin men het idee heeft dat een informatiebron niet vooringenomen is en niet een bepaald belang probeert te verdedigen. Wanneer van een informatiebron wordt gedacht dat deze alleen het eigen belang nastreeft, dan wordt deze minder vertrouwd. Deze bron kan dan gekleurde informatie geven. De derde factor waarop vertrouwen is gebaseerd is *billijkheid*. Billijkheid heeft betrekking op het erkennen en het in de gaten houden van alle belangen. Wanneer men van mening is dat iemand rekening houdt met alle betrokkenen en hun belangen, dan zal men meer vertrouwen stellen in deze persoon of instantie. Deze factor is met name van belang voor regulerende en controlerende instanties. Daarnaast is het voor de geloofwaardigheid van een

informatiebron van belang om *consistent* te zijn. Wanneer berichten in overeenstemming zijn met eerdere berichten, zal dit bericht eerder vertrouwd worden. De berekenbaarheid en voorspelbaarheid van argumenten en gedrag draagt bij aan de geloofwaardigheid. Eenduidige informatiebronnen zullen daarvoor meer vertrouwd worden. Ten slotte is het van belang of men het idee heeft dat de bron van *goede wil* is. Als men de inhoud van communicatie toeschrijft aan oneigenlijke motieven of aan een verborgen agenda, dan zal dit consequenties hebben voor de ontvankelijkheid voor informatie. Volgens Renn & Levine (1991) is vertrouwen gebaseerd op alle vijf genoemde factoren. Wel kan een gebrek aan de ene factor gecompenseerd worden door een andere factor. Voor een producent zal het bijvoorbeeld moeilijk zijn om in de ogen van consument objectieve informatie te verstrekken. Er kunnen namelijk altijd belangen van de onderneming meespelen. Het gebrek aan objectiviteit kan echter gecompenseerd worden door consistente informatie te verstrekken of door goede wil te tonen.

Uit onderzoek van Slovic (1993) blijkt dat gebeurtenissen waarin informatie verzwegen of verdraaid worden sterke negatieve invloed hebben op vertrouwen. In dezelfde lijn liggen de resultaten van een onderzoek van Frewer *et al.* (1996) naar vertrouwen in informatie over voedsel, waaruit blijkt dat het oordeel over de betrouwbaarheid van informatie over de veiligheid van voedsel vooral afhankelijk is van de mate waarin de bron in het verleden bewezen heeft betrouwbare informatie te verstrekken en van de mate waarin de bron als deskundig wordt gezien. Verder bleek onpartijdigheid van groot belang voor de mate waarin een bron betrouwbaar wordt geacht.

Consumenten hebben meer of minder vertrouwen in verschillende informatiebronnen. Uit onderzoek komt naar voren dat men vooral vertrouwen stelt in wetenschappers, medici en consumentenorganisaties (vgl. Frewer *et al.*, 1996). Van deze informatiebronnen wordt gedacht dat ze kennis van zaken hebben, accuraat en objectief zijn en begaan zijn met het maatschappelijk welzijn. Uit hetzelfde onderzoek komt naar voren dat men minder vertrouwen stelt in de overheid, vrienden en milieugroeperingen. Het blijkt dat deze informatiebronnen om verschillende redenen gewantrouwd worden. Terwijl van vrienden en milieugroeperingen gedacht wordt dat ze risico's overdrijven, wordt van de overheid gedacht dat ze informatie verdraaien, partijdig en vooringenomen zijn en hebben en dat ze in het verleden geen betrouwbare informatie hebben gegeven (Frewer *et al.*, 1996). Een interessant resultaat is dat de voedselindustrie relatief veel vertrouwd wordt. Men stelt relatief veel vertrouwen in informatie van de voedselindustrie, omdat de consument gelooft dat de voedselindustrie uit eigenbelang juiste informatie geeft. Omdat de voedselindustrie commercieel niet gebaat zou zijn bij het geven van verkeerde of misleidende informatie – welke tot negatieve

reacties van de consument zou kunnen leiden –, verwacht men dat de voedsel-industrie betrouwbare informatie levert. Bovendien is het belang van voedsel-producenten eenduidig, waardoor ze voor de consument berekenbaar en voorspelbaar zijn.

Uit verschillende studies blijkt dat de overheid niet de meest geschikte informatiebron is (Renn & Levine, 1991; Frewer *et al*, 1996; Shepherd & Frewer, 1997; Steg & Dekker, 1999). Een deel van het probleem lijkt te liggen in de ogenschijnlijke onverschilligheid of onwilligheid van beleidsmakers om te luisteren naar de bezorgdheid van het publiek. Door verschillende onderzoekers wordt gesteld dat experts en consumenten verschillen in de aanvaardbaarheid van verscheidene risico's (Slovic, 1992; Margolis, 1996; Hayward, 1997). Margolis (1996) laat dit zien aan de hand van een aantal voorbeelden, waaronder de kwestie van het bestralen van voedsel. Bestraling is een relatief nieuwe methode om bacteriën in voedsel te doden. Hoewel het voedsel wordt blootgesteld aan radioactieve straling, is de kans op radioactieve besmetting vrijwel geheel afwezig. Bovendien zijn de risico's verbonden aan het eten van bestraald voedsel vele malen kleiner dan bij onbehandeld voedsel of bij voedsel dat op een gangbare manier wordt geconserveerd (i.c. voedselvergiftiging). Toch is bestraling een omstreden conserveringsmethode. Deze houding mag in de ogen van experts en beleidsmakers irrationeel lijken.

Een mogelijke verklaring kan gevonden worden in een verschillende benadering van het begrip risico. Terwijl experts risico's vooral statistisch inschatten, d.w.z. het berekenen van de kans dat negatieve effecten optreden¹, zijn bij de consument andere factoren van belang. Het blijkt dat de aanvaardbaarheid van risico's vooral beoordeeld worden aan de hand twee factoren (zie bijv. Slovic, 1992). Risico's worden door het publiek gekarakteriseerd aan de hand van de waargenomen *ernst* en de *bekendheid* van de risico's. De ernst van een risico wordt vooral bepaald door de mate waarin het risico als oncontroleerbaar, onvrijwillig en door de hoeveelheid mensen die blootgesteld (kunnen) worden aan het risico (*catastrophic potential*). Over het algemeen geldt dat oncontroleerbare, onvrijwillige risico's waarbij meer mensen getroffen (kunnen) worden meer gevreesd worden. Dit wordt vaak als verklaring gebruikt voor het feit dat mensen eerder bang zijn voor een vliegtuig ongeluk dan voor een auto ongeval, terwijl de kans om te verongelukken met een vliegtuig vele malen lager ligt dan om te verongelukken met een auto. De bekendheid van een risico wordt vooral bepaald door de zichtbaarheid, de "nieuwheid" van een risico (vgl. bestraling van voedsel) en de

¹ Er bestaan veel verschillende definities van het begrip risico. Het gaat te ver deze hier te behandelen. Overzichten worden gegeven door Vlek en Keren (1992) en Lupton (1999).

voorspelbaarheid van effecten (wat zijn de gevolgen op lange termijn). Over het algemeen geldt dat een grote bekendheid met (de gevolgen van) een bepaalde risico gepaard gaat met een hoge aanvaardbaarheid.

Sparks en Shepherd (1994) en Fife-Shaw en Rowe (1996) laten zien dat deze twee dimensies ook van belang zijn bij voedselgerelateerde risico's. Zogenaamde *bijproducten van productieprocessen*, zoals resten van bestrijdingsmiddelen, hormoon- en medicijnresiduen, worden over het algemeen gezien als ernstige risico's, waarvan de gevolgen relatief onbekendheid zijn. *Bacteriële besmetting*, zoals door de listeria en salmonella bacterie, scoren ook relatief hoog op ernst, maar de risico's zijn daarentegen relatief bekend. De gevolgen van een mogelijke besmetting zijn goed onderzocht en zijn ook bekend bij de consument. Van de voedselgerelateerde risico's, scoort *genetische manipulatie* het hoogst op onbekendheid. Deze risico's zijn niet eenduidig en accuraat vast te stellen. De gevolgen op lange termijn zijn onbekend, zowel voor experts als voor de consument. Men is bovengemiddeld bezorgd over de ernst van de risico's die verbonden zijn aan genetische manipulatie. Risico's die verbonden zijn aan verscheidene *productiemethoden*, zoals kunstmatige toevoegingen, kleurstoffen en verpakkingen, worden over het algemeen niet ernstig gevonden, maar scoren relatief hoog op onbekendheid. Ten slotte worden *lifestyle* risico's, zoals te vet eten, te veel calorieën, tekorten aan voedingsstoffen en alcohol, gezien als relatief bekend: Consumenten weten welke risico's ze *nemen* als ze te veel, te vet of verkeerd eten en drinken. Bovendien worden de gevolgen van deze risico's niet ernstig gevonden. Men heeft zelf de controle over deze risico's en de gevolgen van deze risico's blijven beperkt tot degenen die de risico's nemen.

Door het verschil in opvatting over risico's kan het voorkomen dat risico's die door experts als klein of verwaarloosbaar aangeduid worden, onrust bij de consument veroorzaken en onaanvaardbaar gevonden worden. Dit is vooral het geval bij relatief onbekende risico's, waarover de consument weinig of geen controle over heeft, zoals genetische manipulatie, bestrijdingsmiddelgebruik of bestraling van voedsel (Sparks & Shepherd, 1994). Anderzijds boezemen de door experts hoog ingeschatte risico's, zoals roken, alcohol en een te vet dieet, nauwelijks angst in (zie bijv. Hayward, 1997). In tegenstelling tot grootschalige risico's, worden *lifestyle* risico's als roken en drinken vrijwillig ondergaan en heeft de consument het idee daar zelf controle over te hebben (Sparks & Shepherd, 1994). Mede door het verschil in opvatting over risico's, wordt de overheid gezien als ongevoelig voor de behoeften en bezorgdheid van het publiek. Vaak worden statistische berekeningen van risico's, kosten en baten gemaakt om consumenten voor te lichten over de veiligheid en noodzaak van bepaalde technieken. Door alleen te varen op oordelen van experts, kunnen personen die

aan een bepaald risico blootgesteld worden het gevoel krijgen dat ze niet serieus genomen worden. De communicatie van risico's zou beter afgesteld kunnen worden op de zorgen en overtuigingen van de consument. Zo blijkt men meer vertrouwen in risicocommunicatie te hebben als de boodschap in overeenstemming is met hun eigen overtuigingen (Earle & Cvetkovich, 1995). Omgekeerd zou dit kunnen inhouden, dat men geen vertrouwen heeft in risicovoortlichting omdat men het gewoonweg niet eens is met de inhoud van de boodschap. Een betere begrip van de opvattingen en zorgen van de consument zou dus een positief effect kunnen hebben op de ontvankelijkheid voor informatie.

2.3 Dynamische aspecten van risicoperceptie bij incidenten

Uit het bovenstaande kan opgemaakt worden dat vertrouwen in instanties en vertrouwen in informatie belangrijk is voor risicoperceptie en bij communicatie over risico's. Echter, vertrouwen kan makkelijk aangetast worden. Door een reeks voedselschandalen zou het vertrouwen van consumenten in voedselveiligheid de afgelopen jaren flink zijn afgenomen (Hofstra *et al.*, 2000). Incidenten kunnen een belangrijke invloed hebben op de risicoperceptie van consumenten en kunnen gevolgen hebben voor het vertrouwen in verschillende instanties. Het is dus van belang om aandacht te schenken aan de invloed die incidenten hebben op het vertrouwen in voedselveiligheid. Een model dat inzicht geeft in de collectieve en dynamische processen bij incidenten is het *sociale amplificatie model* van Kaspersen *et al.* (1988; zie Appendix A). Hoewel dit model oorspronkelijk was bedoeld om een verklaring te geven voor verschillen in beoordeling van groot-schalige technologische risico's door experts en het publiek, kan het model van sociale amplificatie dienen als algemeen beschrijvend model voor de processen die zich voordoen bij incidenten. Dit kan onder andere een verklaring bieden voor het feit dat relatief kleine risico's of incidenten vaak sterke reacties bij het publiek teweeg kunnen brengen. Het model wordt gebruikt als denkmodel voor mogelijke effecten die incidenten kunnen hebben op het vertrouwen in voedselveiligheid, op het vertrouwen in informatie over voeding en de invloed die het kan hebben op andere risico gerelateerd gedrag, zoals laten staan van bepaalde producten.

Het model van sociale amplificatie van risico's gaat er vanuit dat de wijze waarop een incident in de media belicht wordt en de manier waarop informatie sociaal en psychologisch verwerkt wordt van groter belang zijn voor de beleving van risico's dan de aard en de grootte van de gevolgen van het incident. Bij sommige incidenten kan men informatie ontvangen door zowel eigen ervaring als uit tweede hand. Media, vrienden, wetenschappers, maatschappelijke organisaties kunnen dienen als doorgeefluik van informatie over incidenten (Renn *et al.*, 1992). Echter, bij het doorgeven kan informatie worden gefilterd en verdraaid.

Individueen, groepen en instanties selecteren en interpreteren de gebeurtenissen volgens hun eigen meningen en opvattingen, waardoor de gebeurtenissen op een bepaalde manier weergegeven worden. Bovendien kunnen bepaalde gebeurtenissen gebruikt worden ter ondersteuning van eigen doelstellingen. Zo kunnen bijnaongelukken in een kerncentrale door tegenstanders gebruikt worden als signaal dat het beveiligingssysteem in kerncentrales onvoldoende werkt, en dat kerncentrales dus niet veilig zijn. Voorlichters zullen een dergelijk incident waarschijnlijk presenteren als bewijs dat de veiligheidsvoorschriften gewerkt hebben. Deze interpretaties worden vervolgens weer aan anderen doorgegeven, alwaar het een bepaalde reactie veroorzaakt (Renn, 1991). De interpretatie van voedselincidenten en de daar aan gerelateerde (gedrags-)reacties (bijvoorbeeld: het laten staan van bepaalde producten, het kopen van biologisch geteelde groenten en fruit of juist een onverschillige reactie zonder gedragsverandering) zullen dus voor een belangrijk deel afhankelijk zijn van de manier waarop tussenstations de informatie verwerkt hebben. Hierbij speelt ook het eerder besproken vertrouwen in de verschillende bronnen een rol. De zogenaamde secundaire effecten kunnen vervolgens weer waargenomen en geïnterpreteerd worden door andere personen, groepen of organisaties (Kasperson *et al.*, 1988). De effecten van een incident kunnen zich op deze manier verspreiden (*rippling*) over andere personen, locaties en andere risicothema's (zie Appendix A). Zo kan het bijvoorbeeld gebeuren dat de consument zich door een bacteriële besmetting van Franse schimmelkaas zorgen gaat maken over de veiligheid van andere kazen, of zelfs bezorgd wordt over voedselveiligheid in het algemeen.

De uiteindelijke maatschappelijke en politieke effecten zijn dus afhankelijk van de interpretatie van het incident, vermoedens over de oorzaak van het incident en de beoordeling van verschillende informatiebronnen. Zo hebben we eerder gezien dat vertrouwen vooral is gebaseerd op het idee dat het juiste beleid gevoerd wordt om risico's te beperken en dat het beleid zorgvuldig en competent uitgevoerd wordt (Earle & Cvetkovich, 1995). Van belang voor de vraag of een incident maatschappelijke en politieke gevolgen zal hebben is of men een incident daadwerkelijk ziet als een onvoorziene gebeurtenis, of dat men de oorzaak zoekt bij verkeerd beleid of het niet goed uitvoeren van het gevoerde beleid.

3 Voedselveiligheid en vertrouwen

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op empirische gegevens over voedselveiligheid. Dit hoofdstuk is gebaseerd op gegevens afkomstig uit Eurobarometer 49.0 en Eurobarometer 51.1. Voor een klein aantal gegevens is gebruik gemaakt van de voedingsmonitor (SWOKA, 1999). In het verkennende onderzoek (Steg & Dekker, 1999) werd al enige aandacht besteed aan vertrouwen in de veiligheid van voedsel. Er zal voornamelijk ingegaan worden op de relaties tussen risicopercepties en vertrouwen in controlerende instanties en informatiebronnen. De resultaten van de voedingsmonitor hebben alleen betrekking op Nederland.

3.1 Voedselveiligheid

Het blijkt dat Nederlanders zich weinig zorgen maken over de veiligheid van voedselproducten (zie Tabel 1). Meer dan negentig procent van de Nederlanders heeft er vertrouwen in dat brood, vers fruit, verse groenten, verse melk en kaas veilig is. Iets minder Nederlanders hebben vertrouwen in de veiligheid van vers vlees, verse vis, kant-en-klare producten en andere voorverpakte voedingsmiddelen. Nederlanders hebben het minste vertrouwen in de veiligheid van eieren, levensmiddelen in blik en diepvriesproducten.

Tabel 1. Wat zijn veilige voedingsproducten (% genoemd)

	NL	B	D	VK	DK
Brood en bakkersproducten	97	86	78	95	88
Vers fruit	93	79	65	91	72
Verse groenten	93	76	64	91	76
Verse vis	75	65	42	84	71
Vers vlees	72	40	34	67	54
Verse melk	92	67	67	89	89
Kaas	95	80	70	89	89
Eieren	84	78	53	78	45
Levensmiddelen in blik	82	53	43	85	51
Diepvriesproducten	87	57	50	86	62
Kant-en-klare producten	55	37	40	61	35
Andere voorverpakte producten	76	38	40	67	37
Aantal voedingsproducten dat men veilig vindt	10,0	7,5	6,5	9,9	7,7

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

Noot: NL = Nederland, B = België, D = Duitsland, VK = Verenigd Koninkrijk, DK = Denemarken.

Uit Tabel 1 blijkt dat Nederlanders, alsook inwoners van het Verenigd Koninkrijk, veel vertrouwen hebben in de veiligheid van de verschillende voedingsproducten. De inwoners van België en Duitsland hebben het minste vertrouwen in de veiligheid van de twaalf voedingsproducten (zie Tabel 1). Denen nemen een middenpositie in. In België blijkt men vooral weinig vertrouwen te hebben in vers

vlees, kant-en-klare voedingsproducten en ander voorverpakte levensmiddelen. Dit hangt waarschijnlijk samen met de vele voedselincidenten die zich de afgelopen jaren in België hebben voorgedaan. Deze incidenten hadden vooral betrekking op de veiligheid van vleesproducten. In Duitsland blijkt men vooral weinig vertrouwen te hebben in de veiligheid van verse vis, vers vlees, levensmiddelen in blik, kant-en-klare voedingsproducten en andere voorverpakte voedingsmiddelen.

Om te kijken of er ook samenhang in de oordelen over de veiligheid van voedingsmiddelen zit, is een principale componenten analyse (PCA) met varimax rotatie uitgevoerd². Deze analyse is voor elk van de vijf landen afzonderlijk uitgevoerd. Dit heeft goed interpreteerbare resultaten opgeleverd. De eerste (ongeroteerde) component verklaart respectievelijk 35%, 45%, 52%, 39% en 35%. Dit geeft een indicatie van het gemeenschappelijke vertrouwen in voedselveiligheid in de vijf afzonderlijke landen.

Het blijkt dat de oordelen over de veiligheid van voedingsmiddelen in Nederland en Denemarken het best beschreven kunnen worden aan de hand van drie factoren. De eerste (geroteerde) factor wordt bepaald door vertrouwen in de veiligheid van *verse producten*, zoals brood en bakkersproducten, vers fruit, verse groenten en verse melk. De tweede factor wordt bepaald door vertrouwen in *voorverpakte producten*, zoals levensmiddelen in blik, diepvriesproducten, kant-en-klare producten en andere voorverpakte producten. De derde factor wordt bepaald door vertrouwen in de veiligheid van *bederfelijke producten*, zoals verse vis, vers vlees en verse eieren. Deze producten zijn met name gevoelig voor bacteriële besmetting.

In de overige landen (België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk) kunnen de oordelen over de veiligheid van voedingsmiddelen het best beschreven te worden aan de hand van twee factoren (respectievelijk verklaren de factoren gezamenlijk 62%, 66% en 59%). De eerste factor wordt bepaald door vertrouwen in *verse producten*, zoals brood en bakkersproducten, vers fruit, verse groenten, verse vis, vers vlees, verse melk, verse kaas en verse eieren. De tweede factor wordt bepaald door vertrouwen in *voorverpakte producten*, zoals levensmiddelen in blik, diepvriesproducten, kant-en-klare producten en andere voorverpakte producten. In

² Met Principale Componenten Analyse wordt op grond van samenhang tussen variabelen (in dit geval oordelen over de veiligheid van verschillende voedingsmiddelen) gekeken of de oorspronkelijke variabelen beschreven kunnen worden aan de hand van een beperkt aantal dimensies of factoren. Er bestaat een samenhang tussen de variabelen die hoog op dezelfde factor laden. Om de interpretatie van de factoren te verbeteren, wordt vaak een rotatie uitgevoerd. Bij een varimax rotatie blijven de factoren onderling ongecorrleerd.

tegenstelling tot in Nederland en Denemarken, kan er in België, Duitsland en het verenigd Koninkrijk geen onderscheid gemaakt worden tussen vertrouwen in de veiligheid van *verse producten* en in de veiligheid van *bederfelijke producten*.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat weinig vertrouwen in verse producten niet samenhangen met minder vertrouwen in de veiligheid van voorverpakte voedingsmiddelen. Omgekeerd geldt dat personen, die weinig vertrouwen hebben in de veiligheid van voorverpakte voedingsmiddelen, niet direct (ook) minder vertrouwen hebben in de veiligheid van vers voedsel hebben. De samenhang in oordelen over de veiligheid van verschillende voedingsproducten wordt waarschijnlijk veroorzaakt door de verschillende risico's die verband houden met de verschillende voedingsproducten. Voorverpakte voedingsmiddelen worden vaak ongezond gevonden (bijvoorbeeld door een gebrek aan vitamines), maar zijn veel minder kwetsbaar voor bederf en besmettingen. Verse producten daarentegen bederven sneller en zijn vatbaarder voor besmettingen. Aansluitend komen er bij vis, vlees en eieren kans vaker bacteriële besmetting voor (bijvoorbeeld salmonella).

Tussen de verschillende landen zijn grote verschillen te vinden in de plaats waar volgens de consument veilige voedingsproducten te vinden zijn (zie Tabel 2). In Nederland is een overgrote meerderheid van de consumenten van mening dat veilige voedselproducten vooral te vinden zijn in supermarkten en bij kleine winkels. Boeren en kleine producenten en markten worden door de Nederlanders in verhouding minder vaak genoemd. Ook in het Verenigd Koninkrijk worden supermarkten het vaakst genoemd als plaats waar de veiligste voedingsproducten te vinden zijn, gevolgd door boeren en kleine producenten. In vergelijking met Nederland worden kleine winkels beduidend minder genoemd als plaats waar de veiligste voedingsmiddelen te vinden zijn. Daarnaast blijkt men in het Verenigd Koninkrijk markten niet te zien als een plaats waar veilige voedselproducten te vinden zijn.

Tabel 2. Waar zijn de veiligste voedingsproducten te vinden (% genoemd)

	NL	B	D	VK	DK
Supermarkten	83	39	22	78	53
Kleine winkels	42	22	10	17	32
Markten	18	29	28	9	10
Boeren en kleine producenten	29	49	62	24	39
Ergens anders	3	3	2	2	2
Nergens	1	12	12	2	4

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

Opvallend is dat men in België en Duitsland voedingsproducten van supermarkten en kleine winkels minder veilig vindt, maar dat voedingsproducten van boeren en kleine producenten het veiligst gevonden. Ook worden markten relatief vaak genoemd als veilige aankoopplaats.

Uit Tabel 1 en Tabel 2 blijkt dat Nederlanders andere opvattingen hebben over voedsel dan de inwoners van onze omliggende landen. In het algemeen geldt dat Nederlanders onbezorgder zijn over de veiligheid van voedsel. Daarbij hebben Nederlanders, met name in vergelijking met Duitsers en Belgen, minder “romantische” opvattingen over voeding. In Duitsland en België blijkt men vooral minder vertrouwen te hebben in de veiligheid van “onnatuurlijke” voorverpakte voedingsmiddelen en lijkt veel vertrouwen gesteld te worden in traditionele productiemethoden, gezien het hoge vertrouwen in markten, boeren en kleine producenten.

Om de vraag te kunnen beantwoorden over welke risico's de Nederlander zich voornamelijk zorgen maken, is gebruik gemaakt van de voedingsmonitor (SWOKA, 1999). Hierin is gevraagd in hoeverre consumenten zich zorgen maken om verschillende voedselgerelateerde risico's. Het blijkt dat men zich vooral zorgen maakt over de hygiëne in de keuken (zie Tabel 3). Ook maakt men zich vooral zorgen om risico's van vlees producten, zoals dioxine in kip, hormoon residuen in vlees en BSE. Dit is in overeenstemming met eerdere resultaten (zie Tabel 1). Na kant-en-klare voedingsproducten hebben Nederlanders het minste vertrouwen in de veiligheid van vers vlees. Verder blijkt dat men zich relatief weinig zorgen maakt over gif in cola, varkenspest en genetische manipulatie. Deze uitkomsten zijn erg verassend: veel onderzoeken laten zien dat consumenten zich vooral zorgen maken om grootschalige en relatief onbekende risico's waarover men weinig controle heeft, zoals genetische manipulatie en resten van bestrijdingsmiddelen, terwijl men zich over het algemeen weinig zorgen maakt over zogenaamde *lifestyle* risico's, zoals het gebruik van alcohol, vet eten en hygiëne (Sparks & Shepherd, 1994; Frewer *et al*, 1996).

Ook zijn consumenten gevraagd verschillende producten te beoordelen op verschillende aspecten, waaronder milieuvriendelijkheid (SWOKA, 1999). Hieruit bleek dat producten waar veelvuldig bestrijdingsmiddelen bij de teelt gebruikt worden, zoals groenten en fruit, het laagst scoren op milieuvriendelijkheid. Uit dezelfde voedingsmonitor blijkt dat bij de keuze van voedingsproducten gezondheid van veel groter belang is dan milieu- en diervriendelijkheid. Dit ondersteunt de conclusies uit het voorgaande rapport dat bestrijdingsmiddelen voor het publiek eerder een milieuprobleem lijkt te zijn dan een gezondheidsprobleem, terwijl bij voeding consumenten eerder aangesproken lijken kunnen te

	<i>Bezorgdheid</i>
Hygiëne in de keuken	6,2
Dioxine in kip of eieren	5,2
Hormonen in vlees	5,2
BSE	4,9
Resten bestrijdingsmiddelen	4,9
Alcoholgebruik	4,8
Gif in Cola	4,6
Varkenspest	4,6
Genetische Manipulatie	4,5

Bron: SWOKA voedingsmonitor (1999)

3.2 Wat bepaalt de veiligheid van voedsel

In Eurobarometer 49.0 zijn respondenten gevraagd welke factoren van invloed zijn op de voedselveiligheid. Men kon meerdere factoren uit een lijst van 9 kiezen. Nederlanders vinden het geheel vrij zijn van hormonen en het geheel vrij zijn van bestrijdingsmiddelen de meest belangrijke factoren die de voedselveiligheid bepalen. Bovendien worden productcontroles uitgevoerd door bevoegde instanties door meer dan de helft van de Nederlanders genoemd als belangrijke voorwaarde voor voedselveiligheid, terwijl slechts 30 procent een door wetenschappers voorgeschreven beperkingen van de hoeveelheden bestrijdingsmiddelen of hormonen een belangrijke factor vindt voor voedselveiligheid. Voor weinig Nederlanders blijkt het geheel vrij zijn van toevoegingen en conserveringsmiddelen van invloed te zijn op de voedselveiligheid. Wel is het van belang dat voedingsproducten alleen toegestane toevoegingen en toegestane conserveringsmiddelen bevat.

Tabel 4. Factoren die de voedselveiligheid bepalen (% genoemd)

	<i>NL</i>	<i>B</i>	<i>D</i>	<i>VK</i>	<i>DK</i>
Geheel vrij van bestrijdingsmiddelen	53	55	58	57	62
Geheel vrij van hormonen	59	64	55	49	64
Wetenschappelijk voorgeschreven beperking van hoeveelheid bestrijdingsmiddelen en hormonen	30	21	18	26	23
Geheel vrij van toevoegingen	22	37	34	34	31
Bevat alleen toegestane toevoegingen	49	27	41	35	52
Geheel vrij van conserveringsmiddelen	15	32	28	20	19
Bevat alleen toegestane conserveringsmiddelen	44	31	38	36	49
Een geschikte verpakking	35	37	28	27	32
Productcontroles uitgevoerd door bevoegde instanties	58	52	51	40	54

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

Ook in de omringende landen blijkt het geheel vrij zijn van hormonen en het geheel vrij zijn van bestrijdingsmiddelen belangrijke factoren die de voedselveiligheid bepalen. Met name veel Belgen en Denen zijn van mening het geheel vrij zijn van hormonen een belangrijke factor voor voedselveiligheid. De Belgische “hormoonkwestie” zal hier een duidelijke invloed op hebben gehad.

Opvallend zijn de verschillen met betrekking tot toevoegingen en conserveringsmiddelen. Terwijl men in België, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Denemarken vaker van mening is dat voedingsmiddelen alleen veilig zijn als deze *geheel vrij zijn van toevoegingen* dan in Nederland, is men in Nederland vaker van mening dat voedingsmiddelen veilig zijn wanneer dit alleen *toegestane toevoegingen* bevat. Dit zou wederom te maken kunnen hebben met het feit dat Nederlanders vrij rationele opvattingen hebben over de veiligheid van voedsel vergeleken met de omringende landen. Voor België geldt dit ook met betrekking tot het geheel vrij zijn van conserveringsmiddelen, terwijl Belgen minder vaak overtuigd zijn van de voedselveiligheid wanneer deze alleen toegestane toevoegingen en conserveringsmiddelen bevat.

Uit Tabel 4 blijkt dat het uitvoeren van controles door bevoegde instanties een belangrijke factor is die van invloed is op de voedselveiligheid voor alle vijf landen. Tabel 5 laat zien dat Nederlanders voedsel vooral veilig vinden wanneer er nationale controles uitgevoerd worden. Dit wordt gevolgd door controles door Europese instanties. In mindere mate vinden Nederlanders voedsel veilig wanneer er controles door producenten, supermarkten en winkeliers uitgevoerd worden. Er zijn een aantal opmerkelijke verschillen te vinden met de omringende landen. In Duitsland worden controles door winkeliers in verhouding met de andere landen als belangrijke factor voor voedselveiligheid. In Denemarken blijkt slecht een klein deel van de bevolkingvertrouwen te hebben in Europese controles. Opvallend is het hoge vertrouwen van Belgen in Europese controles. In tegenstelling tot de andere landen denkt een meerderheid in België dat Europese controles zorgen voor een verbeterde voedselveiligheid. De nabijheid van Europese instellingen (“Brussel”) zou hier een rol in kunnen spelen. Inwoners van het Verenigd Koninkrijk hebben weinig vertrouwen in zowel nationale als Europese controles. Met name Europese controles worden in het eurosceptische Verenigd Koninkrijk niet gezien als een factor die van belang is voor de voedselveiligheid. Men heeft daarentegen relatief veel vertrouwen in controles die uitgevoerd worden door groothandelaren en supermarkten.

Tabel 5. Factoren die de voedselveiligheid bepalen (% genoemd)

	NL	B	D	VK	DK
Nationale controle	75	64	65	55	77
Europese controle	48	59	45	28	22
Controles door groothandelaren en supermarkten	21	36	33	42	22
Controles door winkeliers	28	34	48	31	28
Controles door de producenten	24	37	37	37	20
Anders	6	10	8	7	7

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

Ook is er geïnformeerd of men van mening is dat er regelmatig en strenger gecontroleerd moet worden om de veiligheid van voedingsproducten te waarborgen. Daarnaast is gevraagd door wie deze controles uitgevoerd zouden moeten worden (zie Tabel 6). Wederom blijkt dat Nederlanders veel vertrouwen hebben in voedselveiligheid. Van de Nederlandse ondervraagden vindt 28 procent het niet noodzakelijk dat er meerdere controles uitgevoerd moeten worden. Dat is aanzienlijk meer dan in de omringende landen. In België en Duitsland zijn respectievelijk slechts 10 en 7 procent van mening dat het niet noodzakelijk is dat er meerdere controles uitgevoerd moeten worden.

Tabel 6. Moeten er regelmatig en strengere controles komen om de veiligheid van voedingsproducten te waarborgen en door wie zouden die controles uitgevoerd moeten worden? (%)

	NL	B	D	VK	DK
Niet noodzakelijk	28	10	7	21	20
Ja, vooral door producenten	44	53	70	55	41
Ja, vooral door groothandelaren en supermarkten	7	7	10	4	4
Ja, vooral door winkeliers	10	14	6	7	16
Ja, door anderen	5	11	3	5	14

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

Nederlanders die van mening zijn dat er regelmatig en strengere controles moeten komen om de veiligheid van voedingsproducten te waarborgen vinden in meerderheid dat dit door de producenten dient te gebeuren (44%). Slechts een klein deel van de Nederlanders vindt dat de controles uitgevoerd moeten worden door supermarkten (7%) of door winkeliers (10%). Ook in de omringende landen vinden de ondervraagden, die van mening zijn dat er regelmatig en strengere controles moeten komen om de veiligheid van voedingsproducten te waarborgen, in meerderheid dat dit door de producenten moet gebeuren. In Duitsland is zelfs 70% van de ondervraagden van mening dat dit door producenten dient te gebeuren. Daarnaast zijn Belgen en Denen vaker van mening dat winkeliers regelmatig en strenger dienen te controleren (respectievelijk 14% en 16%).

3.3 Vertrouwen in informatie

De respondenten zijn gevraagd in welke mate mensen of organisaties de waarheid vertellen over de veiligheid van voedselproducten. Tabel 7 laat grote verschillen zien in oordelen over de betrouwbaarheid van verschillende informatiebronnen. Het blijkt dat Nederlanders vooral vertrouwen hebben in consumentenorganisaties en, zij het in mindere mate, in landelijke en Europese instellingen. Respectievelijk 76, 50 en 41 procent is van mening dat deze instanties geheel de waarheid spreken. Informatie afkomstig van marktkooplui wordt het minst betrouwbaar geacht, gevolgd door informatie verstrekt door producenten.

In België en Duitsland heeft men weinig vertrouwen in verscheidene informatiebronnen (zie Tabel 7). In vergelijking met de andere gepresenteerde landen, is men in België en Duitsland aanzienlijk vaker van mening dat producenten, supermarkten, landelijke instellingen en Europese instellingen in het geheel *niet* de waarheid spreken.

Tabel 7. Betrouwbaarheid van verschillende informatiebronnen^a

	NL		B		D		VK		DK	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Producenten	17	7	10	19	8	24	11	6	8	11
Kleine winkels	35	5	21	10	19	14	19	10	19	5
Marktkooplui	7	24	18	18	23	16	8	30	5	32
Supermarkten	35	6	16	14	9	24	32	7	13	8
Consumentenorganisaties	76	1	42	8	55	8	48	5	64	2
Landelijke instellingen	50	3	14	18	26	12	26	7	37	4
Europese instellingen	41	5	17	17	17	2	19	9	21	10
<i>Aantal instellingen^b</i>	<i>2,6</i>	<i>0,5</i>	<i>1,4</i>	<i>1,0</i>	<i>1,6</i>	<i>1,1</i>	<i>1,6</i>	<i>0,8</i>	<i>1,7</i>	<i>0,7</i>

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

^a + Spreekt geheel de waarheid (%); - Spreekt in het geheel niet de waarheid (%); De categorie "spreekt gedeeltelijk de waarheid" is achterwege gelaten.

^b Aantal instellingen = het gemiddeld aantal instellingen dat helemaal de waarheid spreekt of dat in het geheel niet de waarheid spreekt.

Om te kijken of er samenhang bestaat in vertrouwen in verschillende informatiebronnen (zie Tabel 7), is er een principale componenten analyse (PCA) met varimax rotatie uitgevoerd over de betrouwbaarheidsoordelen.

Het blijkt dat de betrouwbaarheidsoordelen ten aanzien van verscheidene instanties in alle vijf landen (Nederland, België, Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Denemarken) het beste valt te beschrijven aan de hand van twee factoren Deze factoren zijn goed te interpreteren. De eerste ongeroteerde factor verklaart respectievelijk 42%, 48%, 51%, 46% en 40%. Dit geeft een indicatie van het gemeenschappelijke vertrouwen dat zich in alle instanties manifesteert.

Vertrouwen in consumenten organisaties, in Europese instellingen en vertrouwen in lokale, regionale en landelijke instanties laden hoog op de eerste factor. Deze factor kan beschreven worden als *vertrouwen in beleid*. Op de tweede factor laden vertrouwen in marktkooplui, kleine winkels, supermarkten en vertrouwen in producenten hoog. Deze factor kan geïnterpreteerd worden als het *vertrouwen in voedselproductie*. Alleen in het Verenigd Koninkrijk hangen vertrouwen in consumentenorganisaties, Europese instellingen, lokale, regionale en landelijke instanties ook samen met vertrouwen in producenten en supermarkten (factor 1). Daarnaast hangen vertrouwen in marktkooplui, producenten, en kleine winkels met elkaar samen (factor 2). Deze factoren zijn minder goed te interpreteren dan in de andere landen.

Uit de bovenstaande resultaten blijkt dat oordelen in de betrouwbaarheid van beleidsmakers (en van organisaties die invloed uitoefenen op beleid: consumentenorganisaties) met elkaar samenhangen. Daarnaast blijkt dat vertrouwen in de verschillende “lagen” van de voedselproductieketen met elkaar samenhangen. De factoren zijn onderling onafhankelijk. Dat wil zeggen, dat vertrouwen in voedselproductie niet samenhangt met vertrouwen in beleidsmakers.

3.4 Relatie tussen vertrouwen en risicoperceptie

Tabel 8 laat de correlatie tussen vertrouwen in informatie en de waargenomen veiligheid van voedingsproducten zien. In alle vijf landen blijkt er een duidelijke relatie te zijn tussen vertrouwen en risicopercepties. Hieruit blijkt dat meer vertrouwen in informatie over de veiligheid van voedsel gepaard gaat met hoger vertrouwen in de veiligheid van voedselproducten.

Tabel 8. De relatie tussen *vertrouwen* en risicoperceptie (*veiligheid* van voedingsproducten) in vijf Europese landen ^a

<i>Land</i>	<i>Correlatie</i> ^b
Nederland	0,18
België	0,31
Duitsland	0,30
Verenigd Koninkrijk	0,17
Denemarken	0,16

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

^a vertrouwen = aantal van 7 instanties die geheel de waarheid spreken; veiligheid = het aantal van 12 voedingsproducten die men geheel veilig vindt.

^b Alle correlaties zijn significant ($p < 0,001$)

Wat opvalt is dat de correlaties in België en Duitsland, landen met weinig vertrouwen in informatiebronnen en in voedselveiligheid, hoger liggen dan in Nederland, Verenigd Koninkrijk, Denemarken (zie Tabel 8). Waarschijnlijk wordt

dit veroorzaakt door een grotere variatie in vertrouwen in informatie en door een grotere variatie in de waargenomen veiligheid van voedingsproducten in België en Duitsland.

Uit Tabel 9 blijkt dat personen die van mening zijn dat de overheid geheel de waarheid spreekt, een groter vertrouwen in alle twaalf voedingsproducten hebben. Opvallend zijn de grote verschillen met betrekking tot de bewerkte en voorverpakte voedingsproducten (levensmiddelen in blik, diepvriesproducten, kant-en-klare voedingsproducten en andere voorverpakte levensmiddelen). Het verschil in waargenomen veiligheid van deze producten tussen mensen met veel en met weinig vertrouwen in de overheid is meer dan vijftig procent. Deze resultaten zijn niet verwonderlijk: de consument heeft weinig zicht op de productiemethoden van bewerkte en voorverpakte voedingsmiddelen. Met name bij deze producten spelen controles een belangrijke rol. Vertrouwen in het goed uitvoeren van controles zal daardoor belangrijker zijn voor het veilig achten van dit type voedingsmiddelen. Ook het verschil in waargenomen veiligheid van verse vis, vers vlees en eieren tussen mensen met veel en weinig vertrouwen in de overheid is relatief groot. De bederfelijkheid van deze producten maakt eveneens controles op de productiemethoden noodzakelijk, waardoor ook hier vertrouwen van belang is voor het veilig achten van deze producten.

Tabel 9. De relatie tussen vertrouwen in de overheid en het veilig achten van verschillende voedingsproducten in groepen die wel en geen vertrouwen hebben in de overheid (%)

	Overheid ^a	
	+	-
Brood en bakkersproducten	100	78
Vers fruit	96	79
Verse groenten	96	78
Verse vis	84	54
Vers vlees	79	48
Verse melk	96	71
Kaas	97	78
Eieren	89	66
Levensmiddelen in blik	89	38
Diepvriesproducten	93	40
Kant-en-klare voedingsproducten	66	14
Andere voorverpakte levensmiddelen	85	34
<i>Aantal voedingsproducten dat men veilig vindt</i>	<i>10,3</i>	<i>9,7</i>

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

^a Overheid = vertrouwen in informatie van landelijke, lokale en regionale openbare instellingen: + respondenten die vinden dat de overheid geheel de waarheid spreekt; - respondenten die vinden dat de overheid in het geheel niet de waarheid spreekt; de categorie ""spreekt gedeeltelijk de

In Tabel 10 wordt de relatie gelegd tussen de betrouwbaarheid van verschillende informatiebronnen en de waargenomen veiligheid van voedingsproducten bij

verschillende verkooppunten. Deze gegevens hebben alleen betrekking op Nederland. Het blijkt dat vertrouwen in een informatiebron gevolgen heeft voor de waargenomen veiligheid van de aldaar te verkrijgen voedingsproducten. Van de Nederlanders die van mening zijn dat supermarkten geheel de waarheid spreken denkt slecht een klein aantal (4%) dat voedingsproducten in supermarkten onveilig zijn, terwijl meer dan de helft (56%) van de personen die van mening zijn dat supermarkten in het *geheel niet* de waarheid spreken denken dat voedingsproducten in supermarkten onveilig zijn. Het mindere vertrouwen in kleine winkels en markten (zie Tabel 2) komt ook in Tabel 10 goed naar voren. Van de Nederlanders die denken dat kleine winkeliers geheel de waarheid spreken is een kleine helft (42%) van mening dat de aldaar te verkrijgen voedingsmiddelen onveilig zijn, en een grote meerderheid (87%) van de personen die denken dat kleine winkeliers in het *geheel niet* de waarheid spreken is van mening dat de aldaar te verkrijgen voedingsmiddelen onveilig zijn. Van de Nederlanders die denken dat marktkeoplui geheel de waarheid spreken is zelfs tweederde (66%) van mening dat de aldaar te verkrijgen voedingsmiddelen onveilig zijn, en slechts een klein deel (3%) van de personen die denken dat marktkeoplui in het *geheel niet* de waarheid spreken is van mening dat de aldaar te verkrijgen voedingsmiddelen veilig zijn.

Zoals te zien valt in Tabel 10 is het vertrouwen in de ene informatiebron ook van invloed op de waargenomen veiligheid van voedingsproducten bij andere verkooppunten. Personen die van mening zijn dat supermarkten geheel de waarheid spreken vinden vaker dat voedingsproducten veilig zijn bij kleine winkels en markten, dan personen die van mening zijn dat supermarkten in het geheel niet de waarheid spreken. Deze resultaten kunnen er op wijzen dat mensen verschillen in mate van vertrouwen in het algemeen. Het blijkt echter dat vertrouwen in informatie van supermarkten gepaard gaat met een lager vertrouwen in de veiligheid van voedselproducten van boeren en kleine producenten. Van de personen die van mening zijn dat kleine winkels geheel de waarheid spreken vindt een groter deel dat de voedingsproducten veilig zijn bij supermarkten en markten, dan personen die van mening zijn dat kleine markten in het geheel niet de waarheid spreken. Dit effect is afwezig bij de waargenomen voedselveiligheid bij boeren en kleine producenten. Van de personen die van mening zijn dat marktkeoplui geheel de waarheid vertellen, heeft een groter deel vertrouwen in de veiligheid van voedingsproducten afkomstig van de markt en van kleine winkels, dan personen die van mening zijn dat marktkeoplui in het geheel niet de waarheid spreken. Vertrouwen in informatie van marktkeoplui gaat gepaard met een lager vertrouwen in de veiligheid van voedselproducten uit supermarkten. Dit effect is echter gering.

Er is ook gekeken naar de relatie tussen vertrouwen de overheid en de veiligheid van voedingsproducten bij verschillende verkooppunten. Hier blijkt een sterk verband tussen te bestaan. Van de personen die van mening zijn dat de overheid geheel de waarheid vertelt, is een groter deel van mening dat supermarkten, kleine winkels en markten veilig voedsel verkopen dan de personen die denken dat de overheid in het *geheel niet* de waarheid spreekt. Opmerkelijk genoeg hebben personen die van mening zijn dat de overheid in het geheel niet de waarheid spreekt, vaker vertrouwen in de veiligheid van voedsel die afkomstig is van boeren en kleine producenten, dan personen die van mening zijn dat de overheid altijd de waarheid spreekt.

Tabel 10. De relatie tussen de betrouwbaarheid van verschillende informatiebronnen en de waargenomen veiligheid van voedingsproducten bij verschillende verkooppunten^a

<i>Informatiebron:</i>		<i>Supermarkten</i>		<i>Kleine winkels</i>		<i>Marktkooplui</i>		<i>Overheid</i>	
		<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>
Supermarkt	Onveilig	3	56	16	30	25	19	10	53
	Veilig	97	44	84	70	75	81	91	47
Kleine winkels	Onveilig	55	65	42	87	47	70	54	75
	Veilig	45	36	58	13	53	30	46	25
Markten	Onveilig	82	86	79	90	67	96	81	87
	Veilig	18	14	21	10	33	4	19	13
Boeren en kleine producenten	Onveilig	75	57	69	70	54	71	71	60
	Veilig	25	43	31	30	46	29	29	41

Bron: EB49.0, gewogen resultaten

^a De relatie tussen vertrouwen in een informatiebron en de aldaar te verkrijgen voedingsproducten zijn in vet weergegeven.

^b vertrouwen in informatie van landelijke, lokale of regionale openbare instellingen; + Spreekt geheel de waarheid; - Spreekt in het geheel niet de waarheid; De categorie "spreekt gedeeltelijk de waarheid" is achterwege gelaten.

Er blijkt een sterk verband te bestaan tussen vertrouwen in informatie en vertrouwen in voedselveiligheid. De resultaten wijzen in de richting dat, zoal eerder aangegeven, er geen sprake is van een specifiek causaal verband, maar dat het verband tussen vertrouwen in informatie en vertrouwen in voedselveiligheid veroorzaakt wordt door verschillen tussen personen, dat wil zeggen: er zijn personen met veel en personen met weinig vertrouwen.

Er is daarom gekeken of er sociaal-demografische groepen te onderscheiden zijn waarin zowel vertrouwen in informatie als vertrouwen in voedselveiligheid zich concentreren. Uit de analyses bleek dat de verschillen tussen sociaal-demografische groepen verwaarloosbaar zijn. Personen die verschillen in geslacht,

leeftijd en opleidingsniveau verschillen niet significant in vertrouwen in informatiebronnen en in vertrouwen in voedselveiligheid. Op basis van de gegevens is het moeilijk te bepalen over in hoeverre vertrouwen specifiek is voor een instantie en in welke mate voor de persoon. Blijkbaar zijn er andere dan sociaal-demografische factoren van invloed zijn op vertrouwen.

3.5 Gezondheid, milieu en vertrouwen

In dit rapport gaat het primair om de veiligheid van voedsel. In de eerdere verkenning (Steg & Dekker, 1999) en in het voorgaande is al aangegeven dat negatieve aspecten van het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de publieke opinie en door de consument niet alleen als veiligheids- of gezondheidsprobleem maar ook als milieuprobleem kunnen worden opgevat. Aan de hand van gegevens uit Eurobarometer 51.1 (voorjaar 1999) zal gekeken worden naar opvattingen over gezondheidsrisico's, milieuklachten en -ongerustheid, de bereidheid ten gunste van het milieu meer te betalen voor goederen (waaronder voedselproducten) en diensten en naar het vertrouwen in informatie over het milieu. Allereerst worden de verschillen tussen de landen voor de afzonderlijke opvattingen beschreven, vervolgens wordt ingegaan op vragen naar de samenhang in opvattingen: zijn mensen die veel gezondheidsrisico's zien ook vaker bezorgd over het milieu?, gaat vertrouwen in informatie gepaard met meer of minder zorgen?, gaat meer zorgen ook samen met een grotere offerbereidheid voor het milieu? Bij deze vragen zal – voor zover mogelijk – niet alleen op gezondheid en milieu in het algemeen, maar vooral ook specifiek op opvattingen over voedsel en bestrijdingsmiddelen worden ingegaan.

Tabel 11 gaat over zaken die men (“in de toekomst”) van grote invloed acht op de eigen gezondheid. Chemische stoffen scoren in alle vijf landen het hoogst. Nederland valt op door het grote belang dat aan ‘vervuiling’ wordt toegekend, maar dat is een vrij algemeen probleem, dat in andere landen wellicht eerder als kwaliteit van lucht en water naar voren wordt gebracht. De kwaliteit van voedselproducten wordt in alle vijf landen als een relatief invloedrijke factor gezien.

Tabel 11. Zaken die men in de toekomst van grote invloed acht op de eigen gezondheid (%)^a

	NL	B	D	VK	DK
Chemische stoffen	61	51	60	53	56
Vervuiling	54	37	33	34	26
De kwaliteit van voedselproducten	49	36	51	41	48
De kwaliteit van de lucht	46	46	47	43	39
De kwaliteit van het water	46	37	48	37	39
Klimaatveranderingen	24	22	47	32	25
Lawaai	22	24	34	20	15
Bouwmaterialen	13	12	26	16	20
Gezondheidsrisico's = gemiddeld percentage 'veel invloed'	39	33	43	34	34

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

^a 'Veel invloed' (in plaats van 'helemaal geen' en 'een beetje' invloed of geen mening); volgorde van afnemende invloed in Nederland

Tabel 12 inventariseert aanleidingen die tot klachten in de eigen woonomgeving kunnen leiden. Nederlanders en Denen tonen zich het meest tevreden: de negen onderwerpen geven hier gemiddeld slechts 17% van de ondervraagden veel of nogal wat reden tot klagen, in België is dat 37%. De kwaliteit van voedingsmiddelen vormt voor Nederlanders zelden een bron van klachten. Elders is dat vaker het geval, niet alleen absoluut maar ook relatief: gemiddeld klagen de Denen even weinig als de Nederlanders, maar de kwaliteit van voedingsmiddelen wordt er zo'n vier maal vaker genoemd als iets dat veel of nogal wat reden tot klagen geeft.

Tabel 12. Klachten over milieukwesties in de eigen omgeving (%)^a

	NL	B	D	VK	DK
Verkeersproblemen	34	49	40	50	28
Schade aan het landschap	21	39	26	34	20
Luchtverontreiniging	19	46	36	35	18
Afval en vuilnis	19	41	25	28	10
Geluidsoverlast	18	35	30	21	15
De kwaliteit van het zwemwater	13	23	23	21	14
Gebrek aan groenvoorzieningen, zoals een park of de vrije natuur	12	41	19	27	10
De kwaliteit van voedingsmiddelen	7	30	23	26	25
De kwaliteit van het drinkwater	5	27	17	24	11
Milieuklachten = gemiddeld percentage 'reden tot k	17	37	27	30	17

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

^a 'Veel' of 'nogal wat' reden tot klagen (in plaats van 'weinig' of 'helemaal geen' reden tot klagen of geen mening) als men denkt aan de eigen woonomgeving; volgorde van afnemende klachten in Nederland.

Na de eigen gezondheid en de woonomgeving verbreden we in Tabel 13 het perspectief tot het hele land. De verschillen tussen de landen zijn niet erg groot, maar gemiddeld tonen Nederlanders zich relatief weinig ongerust. Evenals elders

neemt de verontreiniging in de landbouw door bestrijdingsmiddelen een gemiddelde plaats in de ongerustheidshiërarchie in.

Tabel 13. Ongerustheid over milieukwesties in Nederland (%)^a

	NL	B	D	VK	DK
Industrieel afval	67	78	71	74	73
Verontreiniging van de zee en de kusten	66	78	68	83	77
Schade aan dieren, planten en het natuurlijke milieu	65	71	66	82	71
Luchtverontreiniging	64	82	69	77	62
Problemen in steden (verkeer, lawaai, vervuiling)	59	68	62	64	47
Verontreiniging afkomstig van de landbouw (insecticiden, onkruidverdelgingsmiddelen en dergelijke)	57	72	58	72	69
De gevaren verbonden aan industriële activiteiten	57	68	63	57	51
Verontreiniging van rivieren en meren	55	74	59	81	74
Het gebruik van kernenergie	50	64	60	63	54
De ontwikkeling van de biotechnologie	48	50	52	53	60
Milieubelang = gemiddeld percentage 'ongerust'	59	70	63	71	64

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

^a 'Zeer' of 'tamelijk' ongerust (in plaats van 'niet zo' en 'helemaal niet' ongerust of geen mening) als men denkt aan kwesties in Nederland; volgorde van afnemende ongerustheid in Nederland

Tabel 14 rapporteert over de antwoorden op een enkele vraag naar de bezorgdheid over de milieuv vervuiling in het algemeen. Zo'n tweederde van de bevolking vindt het milieu een dringend probleem, met uitzondering van de Belgen waar zich slechts een ruime helft van de ondervraagden een *feeling of urgency* tot uitdrukking laat komen.

Tabel 14. Bezorgdheid over het milieu (%)

	NL	B	D	VK	DK
Bescherming van het milieu en strijd tegen de verontreiniging zijn ...					
Dringend probleem van dit moment	70	55	71	66	70
Meer een probleem voor de toekomst	21	35	22	25	24
Niet echt een probleem / weet niet	10	10	7	9	6

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

Tabel 15 toont de bereidheid om ten gunste van het milieu "een klein beetje" meer te betalen voor allerlei zaken. De Nederlanders tonen zich na de Denen het meest offerbereid. Overall behalve in Nederland scoren voedselproducten het hoogst als iets waar men wel wat extra geld voor neer wil leggen. In Nederland wil men vaker eventueel iets meer betalen voor de verwerking van huisvuil.

Tabel 15. Bereidheid om ten gunste van het milieu meer te betalen voor producten en diensten (%)^a

	NL	B	D	VK	DK
Het verwerken van huisafval (sorteren, recyclen enz.)	44	21	15	31	44
Voedselproducten	38	27	25	32	57
Water	36	26	24	29	48
Vliegreizen	26	8	14	10	26
Privé-voertuigen (auto's, motoren enz.)	22	10	10	14	24
Benzine, diesel	21	11	12	16	31
Het ophalen van huisafval	20	15	15	22	34
Gas en elektra	19	13	14	18	26
Openbaar vervoer (trein, bus, metro, tram enz.)	17	12	11	23	26
(Wil nergens meer voor betalen / weet niet)	(15)	(47)	(43)	(32)	(15)
Offerbereidheid = gemiddeld percentage 'meer	27	16	16	22	35

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

^a Bereidheid om 'een klein beetje meer te betalen dan nu' voor producten en diensten zodat ze minder schadelijk voor het milieu kunnen worden.

Tot slot toont Tabel 16 gegevens over het vertrouwen in bronnen van informatie over het milieu. Het gemiddelde vertrouwen in Nederland is relatief hoog. Evenals in eerder onderzoek (SCP, 1994: 600-601; Nas *et al.*, 1997) staan ook nu weer overal de milieubeschermingsorganisaties bovenaan op de vertrouwensladder, is er weer veel vertrouwen in consumentenorganisaties (in België eerder in de media) en in wetenschappers en staan vakbonden, politieke partijen en de industrie op de onderste treden.

Tabel 16. Vertrouwen in bronnen van informatie over het milieu^a

	NL	B	D	VK	DK
Milieubeschermingsorganisaties	64	47	62	40	51
Consumentenorganisaties	60	28	38	21	52
Wetenschappers	49	39	42	29	49
De media	28	40	29	15	21
Docenten, op school of op de universiteit	21	22	16	19	21
Politieke partijen die voor het milieu zouden zijn	20	11	9	8	8
De nationale of lokale overheid	18	12	10	9	27
Vakbonden	9	4	4	4	5
Politieke partijen in het algemeen	9	3	4	2	6
De industrie	2	2	3	3	6
(Spreekt nergens vertrouwen in uit/weet niet)	(7)	(14)	(13)	(26)	(10)
Vertrouwen = gemiddeld percentage 'te	28	21	22	15	25

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

^a Toonblad met de elf vermelde categorieën met de vraag aan te geven welke daarvan men zou vertrouwen als het gaat over milieukwesties; volgorde van afnemend vertrouwen in Nederland.

Voor alle landen geldt dat de positieve relaties tussen de betrouwbaarheids-oordelen overheersen: als iemand de media vertrouwt, zal hij of zij ook eerder de industrie, de milieuorganisaties of de vakbonden vertrouwen (er is slechts één

significant negatieve relatie: in Duitsland gaat vertrouwen in de wetenschap eerder samen met *gebrek* aan vertrouwen in de industrie). Gaat men wat verder zoeken naar groepen meer en minder samenhangend beoordeelde informatiebronnen, dan zijn er in de vijf landen wel overeenkomstige beoordelingsdimensies te ontdekken. Overheden, niet-groene politieke partijen worden verwant beoordeeld en in dat licht wordt vaak ook tegen vakbonden aangekeken. Het oordeel over milieupartijen gaat vaak samen met het oordeel over milieubeschermings- en consumentenorganisaties. Duitsland vormt daarop een uitzondering: hier worden de (regerende) Groenen eerder beoordeeld zoals de andere partijen en de overheid. Docenten en wetenschappers gaan altijd samen, maar de positie van media en industrie verschilt nogal. Een en ander komt aardig overeen met de nationale patronen van vertrouwen in 1992, zoals die grafisch werd afgebeeld in het Sociaal en cultureel rapport van 1994 (SCP, 1994: 602).

Om iets te zeggen over de sociale achtergronden (sekse, leeftijd, opleidingsniveau) van vertrouwen in informatiebronnen is weer een kleine vervolganalyse gedaan. Daarbij is afgezien van de verschillende dimensies in het vertrouwen en slechts gekeken naar het gemiddeld aantal vertrouwde informatiebronnen in Tabel 14. Hoger opgeleiden hebben overal wat meer vertrouwen dan lager opgeleiden, ouderen en jongeren hebben ook nog wen eens minder vertrouwen dan de tussengroep van 35-54-jarigen, maar sekse blijkt in geen van de vijf landen iets uit te maken. Met deze drie kenmerken samen vallen verschillen in vertrouwen nauwelijks te verklaren (1%-5% verklaarde variantie). Blijkbaar spelen andere zaken een rol, maar de beschikbare data bieden geen mogelijkheden om dieper op de individuele achtergronden van vertrouwen in te gaan. Evenals bij de voorgaande analyses van EB 49.0 data en in eerder landenvergelijkend onderzoek (Becker *et al.*, 1995), toont Nederland zich een tevreden natie: relatief weinig ongerustheid en klachten en relatief veel vertrouwen.

Tabel 17 toont de correlaties tussen de samenvattende maten, die in de onderste rijen van de voorgaande tabellen zijn weergegeven. De patronen in de vijf landen komen in hoge mate overeen: gezondheidsrisico's, milieuklachten en milieubelang vertonen onderling relatief sterke relaties. Het besef van gezondheidsrisico's vertoont zwakkere relaties (in België zelfs geen relatie) met offerbereidheid. Vertrouwen in informatiebronnen staat overal vrijwel los van het besef van gezondheidsrisico's en de hoeveelheid klachten over het milieu in de eigen omgeving. Het vertrouwen in informatie is vaak wel enigszins gerelateerd aan milieubelang (ongerustheid over het milieu in het algemeen) en overal vertoont het een relatie met offerbereidheid. Offerbereidheid is verder wel gerelateerd aan milieubelang, maar nauwelijks of niet aan milieuklachten.

Tabel 17. Samenhang tussen samengestelde metingen in eerdere tabellen (Pearson correlaties^a)

	NL	B	D	VK	DK
Gezondheidsrisico's (Tabel 11) x Milieuklachten (Tabel 12)	0,20**	0,44**	0,36**	0,39**	0,31**
Gezondheidsrisico's (Tabel 11) x Milieubelang (Tabel 13)	0,35**	0,38**	0,44**	0,43**	0,47**
Gezondheidsrisico's (Tabel 11) x Offerbereidheid (Tabel 15)	0,07*	0,01	0,09**	0,18**	0,18**
Gezondheidsrisico's (Tabel 11) x Vertrouwen (Tabel 16)	0,08*	0,05	0,02	0,06*	0,05
Milieuklachten (Tabel 12) x Vertrouwen (Tabel 16)	-0,03	0,04	0,03	0,05	0,06
Milieubelang (Tabel 13) x Vertrouwen (Tabel 16)	0,05	0,18**	0,10**	0,15**	0,08**
Offerbereidheid (Tabel 15) x Vertrouwen (Tabel 16)	0,28**	0,18**	0,21**	0,17**	0,18**
Milieuklachten (Tabel 12) x Milieubelang (Tabel 13)	0,35**	0,42**	0,44**	0,38**	0,39**
Milieuklachten (Tabel 12) x Offerbereidheid (Tabel 15)	0,02	0,01	0,05*	0,16**	0,13**
Milieubelang (Tabel 13) x Offerbereidheid (Tabel 15)	0,10**	0,09*	0,13**	0,23**	0,21**

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

^a Statistische significantie: * = $p < 0,05$ en ** = $< 0,01$ (tweezijdig).

De relaties tussen de samenvattende metingen kunnen geavanceerder worden geanalyseerd dan in Tabel 17 is gedaan en er zouden er persoonskenmerken bijgehaald kunnen worden om te bekijken of er gemeenschappelijke achtergronden aan ten grondslag liggen aan de gevonden relaties (bijvoorbeeld: hoger opgeleiden hebben meer vertrouwen én ze hebben meer milieubesef en dat kan de reden zijn waarom milieubesef en vertrouwen samenhangen). Een globale indruk biedt de tabel niettemin: enerzijds is er een complex van zorgen over het milieu (in de eigen omgeving, in het algemeen) en over de eigen gezondheid, anderzijds is er zoiets als een positieve gestemdheid tegenover het collectief (offerbereidheid en vertrouwen in informatiebronnen, en ook nog het milieubelang als erkenning van het collectieve probleem). De onderlinge relaties tussen beide complexen zijn zwak, oftewel: verwacht mag worden dat de bereidheid om meer te betalen ten gunste van het milieu meer afhangt van het vertrouwen dat men heeft in de maatschappij dan van de gevolgen van milieufactoren die men ziet in het eigen leven. Deze verwachting sluit aan bij eerder onderzoek naar betrokkenheid bij het milieu: waardeoriëntaties en algemene politieke voorkeuren bleken daarop doorgaans van grotere invloed te zijn dan specifieke belangen bij de aanpak van milieuproblemen in de directe omgeving (vgl. Becker *et al.* 1995).

Het voorgaande betreft het milieu in het algemeen. Zoals eerder aangegeven, is voedsel echter niet alleen een milieukwestie, maar ook een gezondheidskwestie.

Daarom gaan we tot slot van deze paragraaf in op de relaties tussen de vetgedrukte kwesties in eerdere tabellen, dat wil zeggen de kwesties die voedsel of bestrijdingsmiddelen betreffen. We bezien ten eerste in hoeverre ongerustheid over verontreiniging afkomstig van de landbouw (Tabel 13) afhankelijk is van het al of niet aan voedingsmiddelen toekennen van veel invloed op de eigen gezondheid (Tabel 11) en van klachten over de kwaliteit van voedingsmiddelen (Tabel 12). Ten tweede gaan we na in hoeverre de bereidheid om meer voor voedingsmiddelen te betalen (Tabel 15) afhangt van de invloed die men aan de kwaliteit van voedingsmiddelen toekent voor de eigen gezondheid (Tabel 11), de klachten over de kwaliteit van voedingsmiddelen (Tabel 12), de ongerustheid over de verontreiniging door de landbouw (Tabel 13) of het milieubesef in het algemeen (Tabel 14). Naast deze factoren betrekken we de eerder gebruikte persoonskenmerken in de analyse.

Tabel 18 toont verschillen in de ongerustheid over verontreiniging door de landbouw, tabel 19 verschillen in de bereidheid om meer voor voeding te betalen.

Tabel 18. Ongerstheid over verontreiniging afkomstig van de landbouw (Tabel 13) (%)

	NL	B	D	VK	DK
Allen	57	72	58	72	69
Invloed kwaliteit voedselproducten op gezondheid (Tabel 11):					
niet veel invloed	51	65	48	63	57
wel veel invloed	63	83	68	84	82
Klachten over de kwaliteit van voedingsmiddelen (Tabel 12):					
niet veel of nogal wat redenen tot klagen	55	65	52	66	64
wel veel of nogal wat redenen tot klagen	83	88	80	86	83
Sekse:					
Mannen	52	70	56	67	66
Vrouwen	62	73	61	76	72
Leeftijd:					
15-34	56	66	58	64	74
35-54	58	78	58	79	71
55+	57	71	58	73	61
Opleidingsniveau:					
Laag (regulier onderwijs voor 16 ^{de} verlaten)	52	70	58	73	58
Midden (idem 17-19)	62	69	57	72	66
Hoog (idem na 19 ^{de} of studeert nog)	54	75	61	68	71

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

Ongerstheid over verontreiniging afkomstig van de landbouw is in alle landen groter bij mensen die aan voedsel veel invloed op de eigen gezondheid toekennen, alsook bij mensen die redenen menen te hebben om over de kwaliteit van voedingsmiddelen te klagen. Vrouwen maken zich ongeruster dan mannen; van een identiek patroon van leeftijdsgroepen en opleidingsniveaus is geen sprake (Tabel 18).

De bereidheid om meer voor voedselproducten te betalen is in alle landen groter bij mensen die aan voedsel veel invloed op de gezondheid toekennen of die reden hebben tot klachten over de kwaliteit van voedingsmiddelen, alsook bij mensen die zich ongerust maken over de vervuiling door de landbouw en die milieu een dringend probleem vinden (het laatste niet in België). Er zijn geen uitgesproken demografische verschillen in alle vijf landen. In Nederland tonen jongeren zich iets minder betalingsbereid (tabel 19).

Tabel 19. Bereidheid om voor het milieu meer te betalen voor voedselproducten (Tabel 15) (%)

	NL	B	D	VK	DK
Allen	38	27	25	32	57
Invloed kwaliteit voedselproducten op gezondheid (Tabel 11):					
Niet veel invloed	35	25	22	26	48
Wel veel invloed	41	30	29	41	65
Klachten over de kwaliteit van voedingsmiddelen (Tabel 12):					
Niet veel of nogal wat reden tot klagen	37	26	25	29	52
Wel veel of nogal wat reden tot klagen	46	29	27	41	71
Ongerustheid over verontreiniging door de landbouw (Tabel 13):					
Maakt zich daarover niet zeer of tamelijk ongerust	36	22	22	20	42
Maakt zich daarover wel zeer of tamelijk ongerust	40	29	27	37	63
Bezorgdheid over het milieu (Tabel 14):					
Vindt milieu geen dringend probleem van dit moment	34	26	18	24	48
Vindt milieu een dringend probleem van dit moment	40	28	28	36	60
Sekse:					
Mannen	36	26	26	28	54
Vrouwen	40	28	24	36	59
Leeftijd:					
15-34	33	26	24	29	56
35-54	41	31	26	34	63
55+	40	24	26	32	50
Opleidingsniveau:					
Laag (regulier onderwijs voor 16 ^{de} verlaten)	38	23	19	29	41
Midden (idem 17-19)	38	28	23	30	54
Hoog (idem na 19 ^{de} of studeert nog)	38	28	36	43	60

Bron: EB 51.1 (voorjaar 1999), gewogen resultaten

De in de tabellen gemaakte onderscheidingen overlappen. Bezieet men de effecten van alle onderscheidingen gelijktijdig (met behulp van logistische regressie-analyses), dan blijken in alle landen opvattingen over de invloed van voeding op de gezondheid en klachten over de kwaliteit van voedingsmiddelen nog steeds beide van grote invloed te zijn op de ongerustheid over landbouwvervuiling. Dit is een belangrijk gegeven. De causaliteit is weliswaar enigszins arbitrair (zorgen over de landbouwvervuiling zou omgekeerd ook kunnen leiden tot een grotere saillantie en meer klachten over voedsel), maar de statistische verbanden vormen

wel een basis om te proberen burgers vooral als consumenten van voedsel te betrekken bij het bestrijdingsmiddelenbeleid. Wat de bereidheid betreft om ten gunste van het milieu meer voor voedingsmiddelen te betalen, levert de gelijktijdige analyse van de effecten van alle onderscheidingen in tabel 18 geen gelijklopende boodschap voor alle vijf landen op. In België en Nederland blijven er nauwelijks of geen significante effecten over, in de andere landen lijkt zowel op zorgen over de eigen gezondheid als op zorgen over het milieu een beroep gedaan te kunnen worden. Voor Nederland is de conclusie op basis van de aanvullende EB51.1-analyses dat voeding wel een goede ingang is om burgers bij het bestrijdingsmiddelenbeleid te betrekken, maar dat het omgekeerd niet zo is dat door vergroting van de zorgen om voedsel, vervuiling of milieu de bereidheid zal toenemen om meer te betalen voor milieuvriendelijk voedsel.

4 Een kwalitatief onderzoek naar opvattingen over voedselveiligheid

4.1 Focusgroepen

Er is gekozen voor de kwalitatieve methode in de vorm van het focusgroepen vanwege het verkennende karakter van de probleemstelling. De meerwaarde van focusgroepen is vooral gelegen in de interactie tussen de deelnemers: de context van de groepsdiscussie vormt een sociale stimulans om het eigen standpunt naar voren te brengen. Tevens vormt de groepsdiscussie een situatie waarin mensen met elkaar in discussie raken over dit soort onderwerpen. Zo geeft de methode ook inzicht in de wijze waarop mensen elkaars mening beïnvloeden. Behalve op de inhoudelijk inbreng van de deelnemers, is ook gelet op het groepsproces en op de totstandkoming van opinievorming binnen de groep.

Bij het lezen van de resultaten dient het volgende voor ogen gehouden te worden. De uitkomsten van kwalitatief onderzoek hebben een indicatief karakter. Dit betekent dat de resultaten niet getalsmatig mogen worden geëxtrapoleerd. Het gaat in het onderzoek vooral om de inhoud van de reacties en niet om de aantallen waarin deze voorkomen. Begrippen als meerderheid en minderheid worden dan ook in beschrijvende zin gebruikt. Daarbij dient te worden opgemerkt dat ook het oordeel van een minderheid relevant kan zijn voor een goed begrip van de resultaten.

4.2 Selectie van respondenten

In totaal zijn drie focusgroepen georganiseerd met elk acht deelnemers. Twee hebben plaatsgevonden in Zwolle en één in Amsterdam. In Zwolle zijn voor de eerste groep acht middelbaar opgeleiden geselecteerd en voor de tweede groep acht hoger opgeleiden (afgeronde HAVO-opleiding of hoger). In elke groep was de helft vrouw en de helft man. Leeftijden varieerden van 30 (de jongste) tot en met 49 jaar (de oudste). Verder is binnen elke groep gespreid naar samenstelling van huishouding (alleenstaanden, samenwonenden of gehuwden, met en zonder kinderen).

In Amsterdam zijn mensen geselecteerd, die hoog opleid zijn en maatschappelijk bewust in het leven staan. Uit eerder onderzoek is gebleken dat deze groep extra ontvankelijk is voor berichtgeving over voeding en informatie hierover ook

intensiever verwerkt. Er zijn respondenten geselecteerd die biologische levensmiddelen kochten en/ of lid waren van ideële organisaties, zoals Greenpeace, Milieudefensie of Amnesty International. Ook hier is gespreid naar leeftijd (van 29 tot en met 45 jaar), sekse (evenveel mannen als vrouwen) en gezinssamenstelling (alleenstaanden, gehuwden of samenwonenden, met en zonder kinderen). Alle deelnemers hebben een onkostenvergoeding ontvangen voor hun deelname.

De groepsdiscussies in Zwolle zijn gehouden op 12 juli 2000 in de Nieuwe Buitensociëteit. De discussie in Amsterdam heeft plaatsgevonden op 18 juli 2000. De groepsgesprekken zijn genotuleerd en op video opgenomen. Zowel in Zwolle als Amsterdam hebben onderzoekers van het SCP de focusgroepen gevolgd via een gesloten videocircuit.

4.3 Onderwerpen

De groepsdiscussies zijn gevoerd aan de hand van een checklist. Deze checklist is als bijlage toegevoegd (zie Appendix B). De gesprekken zijn als volgt opgebouwd: er is begonnen met een inventarisatie van het probleemveld: welke associaties heeft men bij de veiligheid van ons voedsel, welke voedselincidenten en -schandalen kan men zich herinneren en hoe kijkt men tegen deze incidenten en schandalen aan. Vervolgens is ingegaan op wie verantwoordelijk is voor het beleid en de betrouwbaarheid van de kanalen voor informatie over voeding en veiligheid.

Vervolgens zijn de respondenten gevraagd te reageren op artikelen over dit onderwerp: in Zwolle werden de respondenten gevraagd een artikel uit de Volkskrant over bestrijdingsmiddelen op aardbeien te lezen (8 juli 2000); in Amsterdam werden de respondenten gevraagd een bericht van Greenpeace over hetzelfde onderwerp te lezen (gedateerd 23 juli 1999). In alle drie groepen zijn de respondenten gevraagd een artikel uit de Volkskrant te lezen over de veiligheid van voedsel (16 juni 1999).

Na deze artikelen is een gefingeerd krantenartikel voorgelegd over een voedsel-schandaal met spinazie: door een teveel aan bestrijdingsmiddelen op deze groente is een aantal bejaarden ziek geworden en zijn enkelen van hen zelfs doodgegaan. Na dit fictieve nieuwsfeit zijn de gefingeerde reacties van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), de Consumentenbond, Milieudefensie en Iglo aan de respondenten voorgelegd.

De groepsgesprekken zijn afgesloten met een discussie over de rol van de overheid bij affaires in het algemeen en voedselaffaires in het bijzonder.

De resultaten van de drie discussiegroepen worden gezamenlijk besproken. Alleen als er verschillen zijn tussen de drie groepen komen deze ook expliciet aan de orde.

4.4 Resultaten focusgroepen

4.4.1 Voeding en veiligheid: associaties en top-of-mind issues

In alle groepen is gevraagd vrij te associëren over het onderwerp ‘de veiligheid van onze voeding’. Dit levert de volgende onderwerpen op:

- *Voedselincidenten of schandalen* die prominent in het nieuws geweest zijn zoals: BSE of gekke koeienziekte, salmonella in de kip, het dioxine schandaal in België, gif op de aardbeien, varkenspest, Tjernobyl en de recente ontploffing van een vuilverbrandingsinstallatie in Drachten.
- *Risico's door restproducten van bepaalde productiemethodes*, zoals hormonen en antibiotica in het vlees, bestrijdingsmiddelen op groente en fruit, en het effect van lucht-, bodem- en watervervuiling op de voeding.
- *Risico's verbonden aan productie-, verwerkings- of opslagmethodes*: hierbij wordt gedacht aan verontreiniging van het voedsel, bederf als gevolg van verkeerde opslag, maar ook aan het gebruik van kleurstoffen en conserveringsmiddelen.
- *Genetische manipulatie*.

In Amsterdam komen nog een aantal onderwerpen aan de orde die niet direct met de veiligheid van de voeding te maken hebben, maar met dierenwelzijn en milieu-problemen in de agrarische sector. Het gaat hier om kistkalveren, legbatterijen, varkenspest, mestoverschot en in positieve zin biologische teelt.

4.4.2 Betrokkenheid bij het onderwerp

Iedereen is geïnteresseerd in het onderwerp ‘de veiligheid van onze voeding’ en volgt de berichtgeving op dit gebied. Nieuws over incidenten en voedsel-schandalen laat de respondenten niet onberoerd. De deelnemers zeggen dat negatieve berichtgeving over voeding wel enige ongerustheid bij hen teweegbrengt. Deze ongerustheid geldt dan vooral de eigen gezondheid en die van partner en kinderen. Ook is een groot deel van de respondenten geneigd naar aanleiding van dergelijke berichten meer te letten op wat men koopt, en voeding die negatief in het nieuws is geweest voorlopig te mijden. Dit effect is echter zeer

tijdelijk van aard. Na enige weken is men de negatieve berichten weer vergeten en koopt men deze producten weer als voorheen. Opvallend is dat bij veel respondenten meer negatieve berichtgeving niet leidt tot meer ongerustheid maar tot relativering en onverschilligheid:

Ach, de gemiddelde leeftijd is alleen maar toegenomen. Het eten is hier in ieder geval veiliger dan in India. Daar ben je gelijk aan de dunne.

Wat kun je er aan doen? Je houdt het toch niet tegen. Je zorgen maken heeft ook geen zin.

Ik hoorde dat je kanker kunt krijgen van pindaas. Je wordt er gelaten van.

Veel respondenten zeggen de neiging te hebben de problemen te relativeren. Daarbij spelen de volgende factoren een rol:

- Na het aanvankelijke tumult rond een voedselincident, vermindert de aandacht van de media over het algemeen weer vrij snel. Uitzondering hierop vormt de BSE-affaire. Het feit dat mensen die besmet vlees gegeten hebben een ernstige en dodelijke ziekte kunnen krijgen, wordt door de deelnemers dan ook als zeer bedreigend ervaren:

BSE, dat vind ik wel doodeng. Er zijn in Engeland alweer een aantal gevallen van die ziekte geconstateerd.

- In de directe omgeving van de deelnemers is nog nooit iemand ziek geworden als gevolg van voedselincidenten.
- Over het algemeen bestaat er relatief veel vertrouwen in controle door overheidsinstanties en het mechanisme van zelfregulering:

Als er echt iets mis is met die aardbeien worden ze toch uit de schappen gehaald.

AH kan het zich toch niet veroorloven dat er echt iets mis gaat. Die hebben er alle belang bij dat de groenten en fruit in hun winkels veilig zijn.

Ook in de groepsgesprekken zelf is een patroon van nuanceren en relativering te zien: in alle drie de groepen worden respondenten die een relatief extreme en negatieve kijk op de veiligheid van voeding hebben, door de andere deelnemers 'teruggefloten' met relativerende opmerkingen 'dat het allemaal wel meevalt':

Het beleid is goed, we leven nog.

In alle groepen worden ongelukken met voedsel voornamelijk gezien als een risico voor de gezondheid. Men is vooral bang voor de gevolgen op langere termijn en het onvoorspelbare karakter van die gevolgen. Milieu speelt in directe zin geen rol van betekenis, wel indirect: een slecht milieu kan negatieve gevolgen hebben voor de gezondheid.

Alleen met betrekking tot genetische manipulatie spreken enkele deelnemers hun ongerustheid uit over de effecten op de biodiversiteit. Zij zijn bang dat de relatief sterke gewassen die resultaat zijn van genetische manipulatie, andere soorten zullen verdringen.

4.4.3 Effect op het eigen gedrag

De meeste Zwolse deelnemers laten zich nauwelijks of niet door negatieve berichtgeving beïnvloeden in hun aankoopgedrag. Enkele respondenten zeg gen naar aanleiding van het meest recente voedselincident, een te veel aan bestrijdingsmiddelen op de aardbeien, van plan te zijn voorlopig geen aardbeien meer te kopen. De meeste deelnemers zeggen echter dat zij er geen aardbei om laten staan. Een vader van drie jonge kinderen meldt dat hij zijn babytweeling op dit moment geen aardbeien geeft maar zijn driejarige zoon wel. De redenatie is, dat het zo'n vaart wel niet zal lopen als de aardbeien niet uit de schappen genomen worden. Geen van de respondenten is van plan meer onbespoten groenten en fruit te kopen. Reden is dat ze de prijs te hoog vinden.

In Amsterdam koopt een deel van de deelnemers al biologisch geteelde groenten en fruit. Zij zeggen dat zij door incidenten en schandalen rond voeding gesterkt worden in dit gedrag. Respondenten die 'gewone' groenten en fruit kopen reageren hetzelfde als de Zwollenaren op de berichtgeving over bestrijdingsmiddelen op aardbeien: ze vermijden het betreffende voedingsmiddel hooguit een tijdje, maar veranderen hun koopgedrag niet wezenlijk.

Veel deelnemers zijn wel geschrokken van de BSE-crisis. Hoewel men het risico dat men een besmet stuk vlees binnen krijgt klein acht, zijn de gevolgen – een ongeneeslijke hersenziekte waar je dood aan gaat – dermate ernstig, dat dit voor een aantal respondenten reden was om een tijdlang geen rundvlees meer te eten.

4.4.4 Verantwoordelijkheid en beleid

Over de vraag wie verantwoordelijk is voor de veiligheid van ons voedsel wordt relatief lang nagedacht. Dan komen, wat aarzelend, de volgende antwoorden:

- *Keuringsdienst van Waren of inspectiediensten*: deze instanties zijn verantwoordelijk voor de controles op de productie van voedsel.
- *De overheid of het ministerie* ‘dat daar over gaat’. Men heeft niet direct een idee welk ministerie verantwoordelijk is.
- *De consument*: door zijn koopgedrag kan hij de voedselproducenten (boeren, levensmiddelenfabrikanten) en detailhandel (supermarkten) als het ware sturen. Daarbij wordt wel opgemerkt dat de consument niet bereid is om meer te betalen voor onbespoten en biologisch voedsel.
- *De voedselproducenten en winkeliers*: zij zijn verantwoordelijk om veilige voeding te leveren. Men vindt het echter wel nodig dat ze gecontroleerd worden door onafhankelijke instanties.

Men heeft weinig idee over hoe het beleid tot stand komt. De deelnemers weten dat de overheid het beleid ontwikkelt. Daarbij worden het ministerie van Volksgezondheid en het ministerie van Landbouw genoemd. In alle groepen wordt opgemerkt dat er een spanningsveld bestaat tussen ecologische en economische belangen. In Amsterdam zijn enkele respondenten de mening toegedaan dat het ‘grote geld’ de doorslag geeft en het welzijn van de burger daaraan ondergeschikt wordt gemaakt. Dit roept tamelijk felle reacties op bij meer positief ingestelde respondenten. Ter illustratie een citaat en twee reacties:

Wie het meeste geld heeft, heeft de meeste inbreng. Het welzijn van de burger wordt ondergeschikt gemaakt aan het economisch belang.

Dat ben ik niet met je eens. Mensen willen ook iets goeds tot stand brengen.

Als je zelfs de overheid niet meer vertrouwt, waar blijf je dan.

Op de vraag welke actoren zich in Nederland met het beleid op dit terrein bemoeien, worden de Keuringsdienst van Waren, ‘de wetenschap’, TNO, de Consumentenbond, Greenpeace en landbouworganisaties genoemd. De deelnemers hebben het idee dat deze organisaties ook daadwerkelijk hun stempel op het beleid drukken onder andere door de mobilisatie van de burgers en daarmee kiezers via de publiciteit (Consumentenbond en Greenpeace) en de lobby van belangenorganisaties in de politiek (LTO). De onafhankelijke instanties zoals TNO en ‘de wetenschap’ worden direct door de overheid bij het beleid betrokken.

Over het algemeen zijn de deelnemers de mening toegedaan dat het beleid zo effectief als mogelijk is. Men houdt er rekening mee dat er zich altijd ongelukken kunnen voordoen.

Waar gehakt wordt vallen spaanders en fouten maken is menselijk.

Men ziet de overheid als de instantie die zo goed mogelijk probeert alle belangen tegen elkaar af te wegen. De voedselschandalen van de afgelopen jaren beschouwt men als incidenten en niet als een structureel probleem. Het feit dat voedselschandalen in de pers komen, ziet men eerder als een teken dat controle- en signaleringsmechanismen werken dan dat het beleid faalt:

Het feit dat het naar buiten komt is toch een goed teken. Dat betekent dat de controles werken.

In Amsterdam is bij enkele deelnemers wel enig wantrouwen jegens de overheid. De andere respondenten in deze groep zijn het echter van harte met hen oneens:

Omdat de overheid geen paniek wil zaaien houden ze dingen achter. En onderzoek duurt altijd verschrikkelijk lang zodat ze veel te laat zijn met waarschuwen.

Dat wantrouwen deel ik absoluut niet. Ik vind dat harde beschuldigingen. Het feit dat het lang duurt, betekent dat ze het grondig uitzoeken.

Wel heeft men het gevoel dat de macht van de overheid steeds minder ver reikt. Dit komt vooral door de schaalvergroting van de problemen rond voeding:

- Het voedsel komt van steeds verder weg waardoor de condities waaronder het wordt geproduceerd ook steeds minder controleerbaar worden.
- De Europese eenwording heeft tot gevolg dat het beleid verder weg wordt ontwikkeld en dat de burger daar dus ook steeds minder zicht op heeft.

4.4.5 Vertrouwen in informatiekkanalen en media

In alle drie de groepen is men eensluidend over wat meer en minder betrouwbare informatiebronnen zijn. De Telegraaf wordt unaniem en zonder enige nuancering als onbetrouwbare en tendentieuze informatiebron bestempeld. Deze krant laat zich volgens de deelnemers in haar berichtgeving vooral leiden door de sensatiezucht van haar lezers. Ook de nieuwsprogramma's van de commerciële omroepen zijn volgens de respondenten minder betrouwbare bronnen. De kijkcijfers prevaleren objectieve en zo volledig mogelijke berichtgeving. Kranten

als de Volkskrant, NRC en Trouw, en nieuws- en actualiteitenprogramma's van de publieke omroepen worden wel betrouwbaar gevonden. Overigens gaan de deelnemers ervan uit dat geen van de genoemde bronnen leugens verkondigt. Wel kunnen bronnen selectief zijn in het geven van informatie en bepaalde feiten benadrukken of juist weglaten waardoor een verkeerd beeld van het probleem ontstaat. Deze selectiviteit wordt ingegeven door een bepaald belang. Zo zal de overheid er belang bij hebben om paniek te vermijden en om die reden bepaalde feiten verzwijgen. Milieudefensie zal informatie geven vanuit het milieubelang en de Consumentenbond vanuit het belang van de consument. Bij de beoordeling van een informatiebron houdt men ook rekening met eventuele commerciële belangen. Deze kunnen een reden zijn om bepaalde feiten te verzwijgen en andere aan te dikken.

Milieudefensie is wel betrouwbaar, want die zijn niet commercieel.

Greenpeace is de laatste jaren steeds commerciëler geworden. Die willen vooral zoveel mogelijk leden werven. Om die reden dikken ze de problemen, zoals toen met die Brent Spar affaire, nog extra aan.

Door informatie uit verschillende bronnen naast elkaar te leggen kan de burger zelf zijn standpunt bepalen en een inschatting maken van de ernst van een bepaald probleem:

Organisaties houden elkaar in evenwicht door de materie vanuit verschillende perspectieven te belichten.

Een deel van de respondenten zegt ook zelf actief op zoek te gaan naar informatie, bijvoorbeeld via Internet, om zo volledig mogelijk geïnformeerd te zijn:

Het moet niet één wetenschapper zijn, maar meerdere. Ik ga mezelf er dan in verdiepen en probeer vanuit verschillende standpunten tot een eigen standpunt te komen.

Een Telegraaflezer neemt de informatie gewoon aan, maar ik weeg verschillende informatie tegen elkaar af en vorm zo mijn eigen mening.

Met die aardbeien bijvoorbeeld, ga ik naar de site van een aardbeienkweker, zoek ik op wat de wetenschappers en artsen ervan vinden, en kijk ik ook nog op een Duitse site over het onderwerp. Zo krijg je een compleet beeld.

4.4.6 *Reacties op het krantenartikel over aardbeien (de Volkskrant, 8 juli 2000)*

In Zwolle is aan de deelnemers een artikel uit de Volkskrant van zaterdag 8 juli jongstleden voorgelegd getiteld 'Aardbeien supermarkt bevatten te veel gif'. Bijna alle respondenten hadden al kennis genomen van dit bericht. Een deel van hen vertelt dat dit bericht een onaangenaam gevoel bij hen teweeg heeft gebracht. De reden hiervoor is dat men zonder het te weten iets gegeten heeft wat mogelijk slecht voor de gezondheid kan zijn:

Het gaf me echt een rotgevoel toen ik dit las. Zonder dat je het weet krijg je allerlei rotzooi binnen.

Andere respondenten zeggen gelaten op dit soort berichten te reageren. Dergelijk nieuws staat volgens hen regelmatig in de krant. Het gaat altijd over mogelijke en zelden of nooit over de werkelijke gevolgen van het gif in voeding. Ook bij de aardbeien gaat men ervan uit dat het zo'n vaart wel niet zal lopen:

Ik heb nog nooit meegemaakt dat iemand er ook echt ziek van is geworden. Volgens mij moet je kilo's van die aardbeien eten wil dat het geval zijn.

Het bericht over de aardbeien lijkt nauwelijks effect te hebben op het koopgedrag. De bezorgde respondenten zeggen dat ze voorlopig geen aardbeien zullen kopen maar denken dat dit effect snel weggeëbd zal zijn. De andere respondenten blijven aardbeien kopen. Zij gaan ervan uit dat de aardbeien die nu in de schappen liggen wel zullen deugen:

Als er echt iets ernstigs aan de hand zou zijn, halen ze die doosjes echt wel uit de schappen.

De meeste respondenten – ook deelnemers die in eerste instantie bezorgd waren – vinden in het artikel argumenten die er op wijzen dat de consument niet direct bevreesd hoeft te zijn als hij 'besmette' aardbeien gegeten heeft. Hoewel Consumentenbond, Greenpeace en Milieudefensie de affaire schokkend noemen, wordt er in het artikel ook gesproken over het feit dat er geen direct gevaar voor de volksgezondheid is. Dit vormt voor de meeste deelnemers voldoende geruststelling:

Goed artikel, bij een normale aardbeienconsumptie is er dus geen gevaar.

Bij mij gaat er geen echt alarmbelletje rinkelen, want vier kilo aardbeien is veel hoor.

de Volkskrant 8 juli 2000

‘Aardbeien supermarkt bevatten te veel gif’

In een kwart van de bakjes aardbeien in de supermarkt zitten te veel bestrijdingsmiddelen; een deel van de aardbeien bevat zelfs verboden gif. Dat blijkt uit een onderzoek van TNO in Zeist. Milieudefensie, Natuur en Milieu, Greenpeace en de Consumentenbond noemen de resultaten van het onderzoek schokkend. Ze eisen dat justitie de betrokken supermarkten gaat vervolgen, evenals de telers.

Ook hebben ze de Algemene Inspectie Dienst gewaarschuwd, opdat telers strenger worden gecontroleerd. Het Tweede-Kamerlid Geluk (VVD) heeft staatssecretaris Faber van Landbouw vrijdag gevraagd of de hoeveelheid illegaal gif op de aardbeien schadelijk kan zijn voor de volksgezondheid. Hij wil tevens weten of de controle op geïmporteerde groente en fruit wel deugt. Milieudefensie liet honderd bakjes aardbeien, gekocht bij supermarkten in zeven verschillende steden, onderzoeken door TNO. Bij filialen van de Edah, Albert Heijn, C1000 en Super de Boer werden aardbeien met bestrijdingsmiddelen aangetroffen. TNO trof in 22 van de 30 onderzochte aardbeienmonsters bestrijdingsmiddelen aan. Bij 27 procent zat de hoeveelheid gif boven de wettelijke norm. In zes bakjes werd het verboden bestrijdingsmiddel cyprodinil gevonden. Een hoge dosis hiervan kan dit leveraandoeningen veroorzaken. Er bestaat geen direct gevaar voor de volksgezondheid, zegt H. Muilerman van de stichting Natuur en Milieu. Hij was betrokken bij het onderzoek. ‘Pas bij het eten van vele kilo’s aardbeien is cyprodinil echt schadelijk voor volwassenen. Kinderen moeten al wat meer oppassen.’ Een woordvoerder van de tuindersorganisatie LTO-Nederland veroordeelt het gebruik van illegale middelen. Hij bestrijdt echter dat Nederlandse telers te veel bestrijdingsmiddelen gebruiken. ‘Een enkeling misschien.’ Milieunormen moeten volgens voorzitter J. Langeslag van de werkgroep Gewasbescherming van LTO soms wijken voor economisch voordeel. Een aantal bestrijdingsmiddelen die al jaren op een verboden lijst staan, worden volgens hem nog gedoogd. Volgens het Centraal Bureau Levensmiddelen (CBL), dat de supermarkten vertegenwoordigt, moeten leveranciers hun aardbeien beter controleren.

Alle respondenten gaan ervan uit dat het bericht uit een betrouwbare bron komt. Zowel de Volkskrant, Consumentenbond, Greenpeace als Milieudefensie worden door de deelnemers geloofwaardige informatiebronnen gevonden. Daarbij wordt wel opgemerkt dat elk van die bronnen de problematiek vanuit een bepaald perspectief belichten. Greenpeace en Milieudefensie bekijken het probleem sterk vanuit de milieuhoeke en de Consumentenbond vanuit het consumentenbelang. De berichtgeving van de Volkskrant over dit onderwerp is in die zin objectief dat alle standpunten aan bod komen, waaronder dat van de landbouworganisatie LTO.

Op de vraag hoe ernstig het probleem van bestrijdingsmiddelen op groenten en fruit is, reageert men in eerste instantie gepolariseerd. Een deel vindt het ernstig, temeer daar je het als consument niet kan zien of ruiken en niet weet wat de consequenties op langere termijn kunnen zijn:

Je wilt als consument gewoon weten waar je aan toe bent.

Over drie weken kan het ook zo zijn met de appels, waar houdt het op.

Een ander deel bagatelliseert het probleem. Berichten over verontreiniging zien zij juist als een teken dat er beter gecontroleerd wordt en er dus meer boven tafel komt. Gaandeweg de discussie lijken de 'geruststellende argumenten' te winnen. Daarbij speelt ook een rol dat geen van de deelnemers een afdoende oplossing voor het probleem heeft:

Vroeger gebeurde die dingen ook, alleen kwam je er toen niet achter omdat de controle veel minder was.

Het heeft ook weinig zin om ecologische groenten te kopen. Anderen doen dat toch niet.

Als je drie kinderen hebt is het ook veel te duur.

En je moet maar afwachten of daar ook niet mee gerotzooid wordt. De kans is groot dat je gewone bespoten groenten krijgt waar je wel veel meer voor moet betalen.

De meeste respondenten zien de affaire rond de aardbeien als een incident en niet als een structureel probleem. In die zin heeft men nog steeds vertrouwen in het overheidsapparaat dat controle moet uitoefenen op dit terrein. Wel is men van mening dat de overheid strengere regels moet stellen en minder moet gedogen.

4.4.7 Reacties op het bericht van Greenpeace (23 juli 1999)

Het bericht van Greenpeace over bestrijdingsmiddelen op fruit is alleen aan de Amsterdamse respondenten voorgelegd. Dit artikel roept in eerste instantie de reactie op dat de Nederlandse overheid te veel toestaat op dit gebied. Er wordt onder meer opgemerkt dat de regels in Duitsland veel strenger zijn. De respondenten ervaren Greenpeace als een geloofwaardige en betrouwbare bron. Men vindt het dan ook een goede zaak dat Greenpeace hier aandacht aan besteedt en op deze manier haar rol als waakhond vervult.

Amsterdam, 23 juli 1999

Adviesnorm bestrijdingsmiddelen in peer en aardbei overschreden. Greenpeace adviseert ecologische groente en fruit voor jonge kinderen.

Het merendeel van de peren en aardbeien die te koop zijn in de Nederlandse supermarkten bevat te veel bestrijdingsmiddelen. Dit blijkt uit een steekproef die Greenpeace de afgelopen week heeft genomen in de vier grootste supermarktketens in het land.

De peren en aardbeien die vorige week nog in de supermarkten lagen, overschrijden veelvuldig de adviesnorm voor bestrijdingsmiddelen in baby- en peutervoeding gesteld door de Europese Unie. Greenpeace vindt dat Nederland het Europese advies moet respecteren. Het Wetenschappelijk comité voor voeding van de Europese Unie vindt dat er geen bestrijdingsmiddelen aanwezig mogen zijn in kant en klare baby- en peutervoeding. Kinderen zijn extra gevoelig voor de schadelijke werking van landbouwgif omdat het lichaam nog in ontwikkeling is. Onder de bestrijdingsmiddelen die gebruikt worden zijn ook middelen met hormoonverstorende werking. Bij blootstelling aan deze middelen kan de ontwikkeling van de hersenen en de geslachtsorganen verstoord worden. Jonge kinderen eten echter ook veel vers fruit en groenten. Uiteraard moet voor deze producten dezelfde norm gesteld worden als voor kant en klare baby- en peutervoeding geadviseerd wordt. Greenpeace heeft een aantal populaire groenten- en fruitsoorten voor kinderen, zoals aardbeien, peren en worteltjes onderzocht. Uit de metingen is nu gebleken dat acht van de elf porties peren, zeven van de twaalf porties aardbeien en drie van de twaalf bossen worteltjes te veel bestrijdingsmiddelen bevatten. Greenpeace adviseert daarom biologische groenten en fruit voor baby's en peuters.

In tegenstelling tot Nederland, hanteert Duitsland al vijf jaar een zeer strenge norm voor bestrijdingsmiddelen in specifiek babyvoedsel, gelijk aan het EU-advies. De norm geen bestrijdingsmiddelen betekent in de praktijk een norm van 0,01 mg per kilo (minder kan niet gemeten worden). Greenpeace heeft een maximale gifconcentratie van 7 mg per kilo gevonden in peren van de Edah.

De milieuorganisatie vindt dat de Nederlandse overheid het advies van de Europese Unie wettelijk moet vaststellen als limiet voor bestrijdingsmiddelen in voedsel. Deze norm zou moeten gelden voor zowel kant en klaar babyvoedsel als voor verse producten. Greenpeace dringt aan bij het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij om het Europese advies voor bestrijdingsmiddelen te respecteren en roept minister Borst op een voorlichtingscampagne te starten waarin ze adviseert jonge kinderen bij voorkeur biologische groente en fruit te geven.

De deelnemers lijken niet wakker te liggen van de eventuele consequenties van bestrijdingsmiddelen op groenten en fruit. Een deel koopt al in de natuurvoedingswinkel of op de boerenmarkt. De andere respondenten denken dat de gevolgen

waarschijnlijk wel mee zullen vallen. Iedereen vindt het wel goed en nodig dat er strenge regels op dit terrein gesteld worden en dat er goed wordt gecontroleerd op de naleving hiervan.

4.4.8 *Reacties op het krantenartikel over veiligheid van voedsel (de Volkskrant 16 juni 1999)*

In alle groepen wordt positief op het artikel 'Veilig? Ons voedsel is nog nooit zo veilig geweest' gereageerd. Men is het er over eens dat het artikel objectief en genuanceerd overkomt. De schrijfster heeft moeite gedaan om het onderwerp uit te diepen en vanuit verschillende hoeken te belichten. De informatie in het artikel werkt volgens de respondenten geruststellend.

Margreet Vermeulen

Na de gifkip is er nu ook de 'gifdrank'. Coca-Cola Nederland haalde dinsdag flessen fris terug uit angst voor vergiftiging. De oorzaken: verontreinigd koolzuurgas en een schimmelwerende laag op de pallets. Maar er is geen reden voor bezorgdheid. 'Ons voedsel is nog nooit zo veilig geweest als nu. Ik weet dat het paradoxaal klinkt, maar toch is het zo.' Hans Verhagen, hoofd voedselanalyse bij TNO, krijgt jaarlijks 150 gevallen van productschades op zijn bureau. Ook de dioxine-testen in het gifkippenschandaal worden door TNO uitgevoerd.

Verhagen kan geen rode draad ontdekken in de bonte verzameling schadegevallen die de voedingsindustrie treffen. 'Elk geval is uniek.' De ene keer heeft een koelinstallatie gelekt. De andere keer is het een verouderde machine waar kleine metaalsplinters van af kwamen. Als er al een gezamenlijke noemer is dan heet die volgens Verhagen 'botte pech'. Aan de zorgvuldigheid en de hygiënische maatregelen die de voedingsindustrie treft, kan het volgens de TNO-man niet liggen. Die zijn prima. 'Het is net als met het verkeer. Je kunt nog zoveel stoplichten neerzetten, er zullen altijd auto's op elkaar blijven botsen', aldus Verhagen, die dinsdag te gast was op een beurs in de RAI over voedselveiligheid. De TNO-man signaleert wel een forse groei van het aantal producten waarmee 'iets is'. 'Het aantal schadegevallen is de afgelopen vier jaar verdubbeld. Tegenwoordig hebben we praktisch elke werkdag een nieuw geval.'

Meestal komt de fabrikant er ruimschoots op tijd achter. Dat wil zeggen voordat de spullen in het schap van de detailhandel staan. Slechts in ongeveer 5 procent van de gevallen komt het tot een openbare terughaalactie van levensmiddelen. Ook bij de Consumentenbond durft men de voedselproductie met een gerust hart 'veilig' te noemen. 'Maar het kan altijd nog beter. Dat blijkt wel uit de dioxine-kippen en de Coca-Cola-kwestie', aldus woordvoerder Sicco Louw. De groei van het aantal recalls ziet hij niet als een slecht voorteken. 'Recalls zijn onderdeel geworden van het systeem en een gevolg van de toenemende kwaliteitscontroles', zegt Louw. Kreten als kwaliteitscontroles en Integraal Keten Beheer zijn geen modekreten, bevestigt ook Frans Rombouts. Rombouts is hoogleraar levensmiddelenmicrobiologie aan de Landbouwuniversiteit in Wageningen. 'Gaandeweg wordt ons voedsel juist steeds veiliger. De industrie is buitengewoon alert en heel actief in het ontwerpen van systemen om de voedselveiligheid te garanderen.' Grote verzekeringsmaatschappijen helpen een handje mee. Wie zich wil verzekeren tegen de kosten van mogelijke recall-acties, kan er gif op innemen dat die verzekeraar eerst grondig komt onderzoeken of die nieuwe klant wel een goed kwaliteitssysteem heeft. Zoniet, dan komen grote verzekeraars als Lloyd's helpen om die kwaliteitssystemen te installeren en het personeel te trainen. Dat de voedselproductie almaar grootschaliger wordt, zien de deskundigen niet als een probleem. 'Voor grote bedrijven als Unilever is het een makkie om aan kwaliteitscontrole te doen. Voor de groentesnijder om de hoek is het een hele belasting', aldus Wim Jongen, hoogleraar voedingsmiddelentechnologie in Wageningen. Een complicerende factor is wel dat we ons voedsel over de hele aardbol verslepen voordat het op het bord terecht komt. Maar ook dat risico is beheersbaar, vindt Verhagen van TNO. 'Grondstoffen uit verre landen moeten toch aan de Europese normen voldoen, anders accepteert de voedingsindustrie ze niet.' Hier speelt ook de Wet Productaansprakelijkheid een belangrijke rol. Die wet bepaalt dat de ondernemer zich niet achter het falen van een toeleverancier kan verschuilen onder het motto dat hij van niks wist.

De biologische voedselproducenten profiteren van de voedselschandalen in de vorm van omzetstijgingen. Maar op leedvermaak zal je ze niet betrappen. Directeur J. Holthuis van de SKAL, de controleorganisatie voor biologische voedingsmiddelen, wil zelfs wel bevestigen dat ook hij ons voedsel veilig vindt. 'Technisch is het veilig. Maar over veiligheid valt te twisten. Wat in de VS is toegestaan, is in Europa soms verboden en omgekeerd. En de consument ervaart onze voedselproductie niet als veilig', aldus Holthuis. 'Dat klopt', bevestigt professor Rombouts in Wageningen. 'Maar een kritische consument is juist een belangrijk wapen in de strijd tegen onveilig voedsel.'

Dat geruststellende effect wordt als volgt door de deelnemers verklaard:

- Het wordt een objectief artikel gevonden. Er wordt niet verbloemd dat er ook wel eens wat mis gaat in de voedingsindustrie. Het is dus niet alleen maar een 'mooi weer' verhaal. Dit verhoogt de geloofwaardigheid van de bron. Bovendien komen meerdere bronnen aan het woord.

- De geciteerde bronnen worden betrouwbaar en competent gevonden omdat ze onafhankelijk zijn (Verhagen van TNO en Rombouts van de Landbouwwuniversiteit Wageningen), de materie vanuit het consumentenbelang bekijken (Louw van de Consumentenbond) of uit onverdachte hoek komen (Holthuis van SKAL).
- In het artikel wordt volgens deelnemers op een overtuigende manier uitgelegd waarom onze voeding zo veilig is: de voedingsindustrie heeft er alle belang bij dat het productieproces zo veilig mogelijk verloopt. Bovendien beschikken de producenten over de technologische middelen om het proces zo goed mogelijk onder controle te houden.

De respondenten ervaren de informatie in het artikel niet als tegenstrijdig met het vorige (artikel over gif op aardbeien of artikel Greenpeace). Hiervoor worden twee redenen gegeven:

- Dit artikel is eerder een bevestiging van de indruk die men toch al had, namelijk dat het bij affaires met bestrijdingsmiddelen eerder om incidenten gaat dan dat het een structureel probleem betreft.
- In dit artikel gaat het vooral over de industriële productie van voeding en niet over productie in de agrarische sector.

4.4.9 Een denkbeeldig schandaal

Schandaal!

Zwolle, 20 juli 2000.

Bejaarden geveld door bestrijdingsmiddelen

Elf bewoners van het verzorgingshuis De Bosrand zijn gisteren met spoed naar het ziekenhuis gebracht nadat zij na het avondeten plotseling ziek waren geworden. In de loop van de avond meldden zich ook andere bewoners van Zwolle met vergiftigingsverschijnselen bij het ziekenhuis of bij hun huisarts.

De oorzaak werd ook in de loop van de avond ontdekt: allen hadden spinazie gegeten die gisterenochtend op de markt was gekocht. Eerste laboratoriumproeven toonden een dosis residuen van bestrijdingsmiddelen aan die meer dan vijftig keer de toegestane hoeveelheid was. Het is nog een raadsel van wie de spinazie afkomstig was en hoe ze op de markt heeft kunnen belanden.

Vijf dagen later:

Zwolle 25 juli: Inmiddels zijn drie ouderen overleden en bevinden zich nog enkele ouderen en een paar kleine kinderen in het ziekenhuis. De anderen hebben nog wel last van misselijkheid en uitslag, maar ze knappen wel op.

Zowel de Zwolse als Amsterdamse deelnemers zijn van mening dat het gefingeerde ‘schandaal’ met de spinazie afschuwelijk is en zeker een schrikreactie teweeg zou brengen als dit in werkelijkheid zou gebeuren:

Ik zou, geloof ik, even geen spinazie meer eten.

Toch is men ook van mening dat dit soort affaires niet te vermijden zijn omdat het controlesysteem nooit waterdicht kan zijn en ‘vergissen menselijk is’. Het gaat bij dergelijke drama’s volgens de deelnemers dan ook om ongelukken. Het feit dat de spinazie op de markt is gekocht, ondersteunt dit idee. De markt wordt door de deelnemers als een minder betrouwbaar aankoopkanaal gezien dan bijvoorbeeld de supermarkt. Grote supermarktketens hebben de middelen om dit soort rampen te vermijden. Bovendien hebben ze daar volgens de deelnemers ook alle belang bij.

Reactie van het ministerie van VWS

Ministerie van VWS:

Het is bijzonder tragisch wat er is gebeurd. Naar het zich laat aanzien moet de oorzaak gezocht worden in een menselijke fout bij het schoonmaken van de grond waarop de spinazie is gezaaid. Het bedrijf is onlangs nog gecontroleerd door de Algemene Inspectie Dienst en daarbij zijn geen onregelmatigheden geconstateerd. Regelmatige controles door de Inspectiedienst van Waren en de Inspectie van de Volksgezondheid tonen aan dat het voedsel in Nederland steeds veiliger wordt. Er is dan ook geen reden voor ongerustheid.

Hoewel de reactie van het ministerie van VWS het standpunt van de meeste respondenten verwoordt - namelijk dat het hier om een incident gaat en niet om een structureel probleem - wordt deze in alle drie de groepen unaniem afgewezen. Volgens de deelnemers is een sussende reactie ongepast voor de overheid, zeker gezien de ernst van de gevolgen van de affaire. In haar rol dient de overheid de affaire als een signaal op te vatten dat het controlesysteem onvoldoende werkt en de intentie uit te spreken er alles aan te doen om dit systeem te verbeteren:

Ze moeten ook de hand in eigen boezem steken.

Komt een beetje knullig over, menselijke fout, wel erg makkelijk.

Die zijn maf. Verkeerd schoonmaakmiddel, gecontroleerd, niks aan de hand. Zo wordt het in de doofpot gestopt.

Ongerstheid neemt alleen af als ze het probleem serieus nemen.

Reactie van Milieudefensie

Milieudefensie:

Wat hier is gebeurd verwondert ons niet. Het moest een keer foutlopen. Al vele jaren waarschuwen we tegen het gebruik van zware landbouwgiften en bepleiten we uitbreiding van de lijst verboden middelen. Dat is niet alleen nodig vanwege de directe risico's voor de mens, maar ook vanwege de langetermijneffecten voor het milieu: ook als 'alles goed gaat' komen er voortdurend resten bestrijdingsmiddelen in het oppervlaktewater met als gevolg o.a. vissterfte.

Op de reactie van Milieudefensie wordt verschillend gereageerd. In de groep hoog opgeleiden vindt een groot deel van de respondenten dat Milieudefensie te veel met het vingertje wijst ('zie je nou wel, we hebben het wel gezegd') en te weinig met oplossingen komt. De suggestie om de lijst met verboden middelen uit te breiden, is volgens deze deelnemers een te magere oplossing. Die moet vooral gezocht worden in meer controle. In de andere groepen kunnen de deelnemers zich wel in de reactie van Milieudefensie vinden, alhoewel enkele respondenten deze wel voorspelbaar vinden.

Reactie van de Consumentenbond

Consumentenbond:

Al jaren bepleiten we meer en strengere controles op voedsel, zowel bij de primaire producenten, als in de verwerking en de distributie. Drie jaar geleden nog kwam het hier gebruikte middel cloributacilide in het nieuws door ongelukken in Zwitserland en Spanje. We hebben daar destijds de autoriteiten op gewezen maar de overheid achtte verbod niet nodig gezien de scherpe controles in ons land. Die blijken niet afdoende en we verwachten dat de overheid op korte termijn met agrarische en consumentenorganisaties bij elkaar gaat zitten om tot beter afspraken komen.

In alle groepen heeft men waardering voor de reactie van de Consumentenbond. De Consumentenbond is volgens de deelnemers een betrouwbare bron. Deze organisatie komt op voor de belangen van de consumenten en heeft de reputatie haar standpunt te baseren op gedegen onderzoek:

De Consumentenbond is een goede organisatie. Die denken goed na voordat ze met een reactie komen.

De Consumentenbond is niet commercieel. Ze is er voor het belang van de consument.

Men stemt vooral in met het pleidooi voor meer controle. Verder vindt men dat de Consumentenbond goede argumenten gebruikt om dit pleidooi te onderbouwen. Deze argumenten zaaien bij enkele laag opgeleide respondenten de twijfel of het beleid van de overheid wel zo goed is

Reactie van Iglo

De reactie van Iglo is in de ogen van de deelnemers sowieso verdacht omdat Iglo een commercieel belang heeft in deze affaire. Daarbij merken enkele respondenten fijntjes op dat Iglo 'boter op zijn hoofd heeft' omdat het daar ook wel eens grondig mis is gegaan:

Bij Iglo moet ik altijd weer denken aan die affaire rond diepvriesnasi. Daar zijn toen toch ook een aantal bejaarden aan doodgegaan.

De claim van Iglo, dat ongelukken met bestrijdingsmiddelen bij haar producten uitgesloten zijn, wordt niet geloofwaardig gevonden.

Iglo:

De gebeurtenissen in Zwolle tonen opnieuw het belang aan van een goed georganiseerde en gecontroleerde productieketen. Het probleem zit hem hier in de oncontroleerbaarheid van de directe levering van verse groenten door kleine producenten aan de consumentenmarkt. Door de schaal waarop Iglo werkt en de technische middelen en laboratoria waarover zij beschikt, kan worden uitgesloten dat bestrijdingsmiddelen in onze voedingsmiddelen terechtkomen. Behalve dat we hoge eisen stellen aan onze leveranciers, vinden zowel aan de invoerkant en tijdens de bewerking als ook op het eindproduct voortdurend controles plaats. Gebruikers van onze diepvriesmaaltijden hoeven zich dan ook geen zorgen te maken.

De reacties vergeleken

In alle groepen vindt men de reactie van de Consumentenbond het meest geloofwaardig. Hierbij wordt sterk geredeneerd vanuit het idee dat de organisaties vanuit een bepaald belang reageren: de overheid heeft er alle belang bij om paniek te voorkomen, Milieudefensie komt het goed uit dat haar gelijk weer eens bevestigd wordt en Iglo heeft een commercieel belang bij de affaire. De Consumentenbond is vanuit dit perspectief de enige onverdachte bron.

Overigens wordt wel in alle groepen opgemerkt dat het goed is om kennis te nemen van de verschillende reacties en deze ter vergelijking naast elkaar te leggen. Hierdoor is men beter in staat om zelf een standpunt te vormen over het probleem.

De rol van de overheid

De respondenten zijn het met elkaar eens wat de rol van de overheid is met betrekking tot de veiligheid van ons voedsel. De overheid is verantwoordelijk voor de regelgeving en het beleid op dit terrein en moet er door middel van controles en sancties voor zorgen dat die regels ook nageleefd worden. Daarbij moet zij er zorg voor dragen dat de burgers hierover geïnformeerd worden en indien nodig tijdig gewaarschuwd worden. De overheid heeft ook de taak de belangen van de verschillende groeperingen goed tegen elkaar af te wegen bij de ontwikkeling van het beleid op dit terrein.

Het merendeel van de respondenten heeft er vertrouwen in dat de overheid deze rol in grote lijnen naar behoren vervult. Toch is er in alle drie de groepen ook kritiek te horen. Zo vindt men dat de regels strenger zouden kunnen zijn en de controles scherper. Waar men vooral moeite mee heeft, is het zogenaamde gedoogbeleid. Men vindt dat de overheid te laks en niet consequent is in de handhaving van de regelgeving. Hierbij wordt onder meer gerefereerd aan het vuurwerkdrama in Enschede. Ook Schiphol wordt als voorbeeld genoemd waarin de overheid te veel gedooft. In de Amsterdamse groep en de Zwolse groep met laagopgeleiden zijn enkele respondenten de mening toegedaan dat de overheid te veel prioriteit geeft aan het economisch belang en zo de schijn op zich laadt niet onafhankelijk te zijn.

De overheid heeft boter op zijn hoofd. Ze verbieden en gedogen tegelijkertijd, dat klopt niet.

De overheid is laks ze gedogen te veel.

Het is te gek voor woorden dat de overheid toestaat dat er nog steeds verboden bestrijdingsmiddelen gebruikt worden.

De affaires waarin zaken drastisch zijn misgaan (vuurwerkramp in Enschede, Bijlmerramp, BSE) worden niet per se als een falen van de overheid gezien. Wel vindt men het belangrijk dat de overheid deze gebeurtenissen als een signaal ziet om regelgeving aan te scherpen. Daarbij is het van het grootste belang dat de overheid zoveel mogelijk openheid naar de burgers toe betracht en ook haar eigen

rol ter discussie durft te stellen. Deze openheid is een absolute voorwaarde voor het vertrouwen van de burgers in de overheid.

5 Tot besluit

Doel van het onderzoek was inzicht te krijgen in de relatie tussen vertrouwen, perceptie van voedselgerelateerde risico's en draagvlak voor beleid. In een samenleving waarin de voedselproductie gekenmerkt wordt door steeds langere, internationalere en technische ketens, is vertrouwen in informatie over voedselveiligheid van groot belang. Door de toegenomen complexiteit is de veiligheid van voedingsmiddelen moeilijk te beoordelen, waardoor de consument aangewezen is op informatie van onder andere producenten, overheden, consumentenorganisaties en de media

Nederland lijkt een bijzondere plaats in te nemen als het gaat om vertrouwen in de veiligheid van voedsel. Nederlanders maken over de hele linie weinig zorgen over de veiligheid van voedsel in vergelijking met de ons omliggende landen. In België en Duitsland heeft men over het algemeen het minste vertrouwen in voedselveiligheid. Dit hangt waarschijnlijk samen met de vele voedselincidenten die zich met name in België recentelijk hebben voorgedaan.

Nederlanders maken zich vooral zorgen om hygiëne in de keuken, terwijl men zich het minste zorgen maakt om genetische manipulatie. Deze uitkomsten zijn verrassend. Uit (buitenlands) onderzoek blijkt meestal het omgekeerde, namelijk dat de consument zich eerder zorgen maakt om grootschalige en relatief onbekende risico's, zoals genetische manipulatie, dan om zogenaamde lifestyle

Er bestaan duidelijke verschillen in de plaats waar volgens de consument veilige producten te vinden zijn. Weer valt hier het grote vertrouwen van Nederlanders in voedselveiligheid op, met name in voedingsproducten van supermarkten en kleine winkels. Opvallend is dat men in België en Duitsland voedingsproducten van supermarkten en kleine winkels minder veilig vindt, maar men vooral vertrouwen stelt in voedingsmiddelen van boeren en kleine producten. Hieruit zou men kunnen concluderen dat Duitsers en Belgen meer "romantische" opvattingen hebben over voeding. Dit zou ook kunnen blijken uit het gegeven dat men minder vertrouwen heeft in de veiligheid van "onnatuurlijke" voorverpakte voedingsmiddelen.

Naast een groot vertrouwen in voedselveiligheid hebben Nederlanders ook een groot vertrouwen in informatie over voedselveiligheid. Nederlanders hebben over de hele linie meer vertrouwen in informatie over voedselveiligheid dan de inwoners van de ons omringende landen. Wederom zijn de verschillen met België

en Duitsland het grootst. Nederlanders blijken vooral meer vertrouwen te hebben in controlerende landelijke en Europese instellingen. Ook uit de resultaten ten aanzien van de factoren die van invloed zijn op de voedselveiligheid valt af te lezen dat Nederlanders veel vertrouwen hebben in controlerende en regelgevende instanties: terwijl men in de omliggende landen vaker van mening is dat voedingsmiddelen alleen veilig zijn wanneer deze *geheel* vrij zijn van toevoegingen en conserveringsmiddelen, is men in Nederland vaker van mening dat voedingsmiddelen veilig zijn wanneer deze de *toegestane* toevoegingen en conserveringsmiddelen bevat. Ook is men in Nederland vaak van mening dat voedingsmiddelen veilig zijn wanneer nationale of Europese controles plaats vinden.

Er blijkt een duidelijk verband te bestaan tussen vertrouwen in informatie en vertrouwen in voedselveiligheid: er is niet alleen een relatie tussen het vertrouwen in een informatiebron en de aldaar te verkrijgen voedingsproducten, ook tussen vertrouwen in de overheid en het vertrouwen in de veiligheid van voedingsproducten. De resultaten suggereren echter dat het verband tussen vertrouwen in informatie en vertrouwen in voedselveiligheid veroorzaakt wordt door verschillen tussen personen, dat wil zeggen: er zijn personen met veel en personen met weinig vertrouwen, in plaats van dat er sprake is van een specifiek causaal verband. Er bleken geen verschillen te bestaan in vertrouwen in informatie en in voedselveiligheid tussen sociaal-demografische groepen. Blijkbaar zijn andere factoren van invloed op vertrouwen.

Uit aanvullend onderzoek bleek dat ook op het gebied van het milieu Nederlanders zich relatief weinig zorgen maken. Evenals elders neemt de verontreiniging in de landbouw door bestrijdingsmiddelen een gemiddelde plaats in. Ook hebben Nederlanders over de hele linie veel vertrouwen in bronnen van informatie over het milieu. Wel bestaat er een verband tussen opvattingen over de kwaliteit van voeding en de invloed van voeding op de gezondheid en ongerustheid over landbouwvervuiling. Deze verbanden zouden een basis kunnen vormen om burgers bij het bestrijdingsmiddelenbeleid te betrekken. Het is echter niet zo is dat door vergroting van de zorgen om voedsel, vervuiling of milieu de bereidheid zal toenemen om meer te betalen voor milieuvriendelijk voedsel. Hierdoor lijken de mogelijkheden om de publieke opinie te benutten voor het bestrijdingsmiddelenbeleid vrij klein.

De resultaten uit het kwalitatieve deel van dit onderzoek bevestigen de bevindingen uit de literatuur en het kwantitatieve deel. De deelnemers maken zich niet veel zorgen over voedselveiligheid. Hoewel voedselincidenten en -schandalen

de deelnemers zeker niet onberoerd laten, is men over het algemeen van mening dat het zo'n vaart niet zal lopen.

Men is over het algemeen goed op de hoogte van de grotere voedselaffaires van de afgelopen jaren. Vooral affaires als BSE en de dioxinekwestie in België hebben veel indruk gemaakt. Er is geen discussie over de agendering van het probleem: voedselincidenten en -schandalen komen voor en dienen serieus genomen te worden. Er zijn wel verschillen in de mate waarin men deze als persoonlijk bedreigend ervaart.

In de focusgroepen wordt met lichte zorg gesproken over het steeds grootschaliger worden van de voedselproductie, waardoor men minder zicht heeft op wat er tijdens productie, verwerking en opslag gebeurt. De consument kan aan de levensmiddelen in de winkel niet zien of proeven dat er bestrijdingsmiddelen zijn gebruikt of dat ze besmet zijn met dioxine of salmonella. Hier wordt verschillend op gereageerd. Dit lijkt te leiden tot een relativering van het probleem. Men wijst hierbij op het feit dat er zelden doden vallen in Nederland als gevolg van voedselaffaires, dat de gemiddelde leeftijd in ons land alleen maar hoger is geworden door verbeterde voeding en dat het elders in de wereld veel slechter gesteld is met de veiligheid van voedsel. Men spreekt dan ook vertrouwen uit in het Nederlandse systeem. Men denkt dat de regelgeving volstaat en dat de overheid voldoende controleert op naleving daarvan. Verder spreekt men het vertrouwen uit in het systeem van zelfregulatie: voedingsproducenten en -leveranciers hebben er alle belang bij dat er geen ongelukken gebeuren. Enkelen die hun twijfels hebben over of het allemaal wel zo goed werkt, krijgen nauwelijks bijval.

Het vertrouwen in de voedingssector en in instituties die de veiligheid van onze voeding moeten bewaken is niet onvoorwaardelijk. Alertheid blijft geboden. Dat er af en toe iets mis gaat, acht men onvermijdelijk. Belangrijk is dat dit wel gesignaleerd wordt en in de openbaarheid wordt gebracht. Men hecht daarom ook veel belang aan de rol van zogenaamde waakhonden als Greenpeace, Milieudefensie en de Consumentenbond.

Vrijwel alle deelnemers aan de focusgroepen hebben de indruk dat het systeem dat de veiligheid van ons voedsel moet waarborgen, redelijk werkt. Men gaat ervan uit dat de instanties afdoende maatregelen nemen als er iets misgaat. Voedselaffaires worden dan ook gezien als incidenten of ongelukken en niet als een structureel probleem. Die ongelukken ziet men als een vervelend bijverschijnsel van een wijze van produceren die ook een belangrijke positieve kant heeft, namelijk kwalitatief hoogwaardig voedsel tegen een relatief lage prijs.

Op het gebied van geloofwaardigheid van verschillende informatiebronnen blijken er interessante verschillen te bestaan tussen de gebruikte onderzoeksmethoden. Terwijl de Eurobarometers duidelijke verschillen in betrouwbaarheid van verschillende informatiebronnen laten zien, en daarbij door de grote steekproefaantallen een zekere ondubbelzinnigheid suggereren, blijkt dat men in de focusgroepen geen duidelijk onderscheid maakt tussen betrouwbare en onbetrouwbare informatiebronnen. Men denkt niet dat er bronnen zijn die aperte leugens verkopen. Wel kunnen bepaalde informatiebronnen selectief te werk gaan door bepaalde feiten te benadrukken en andere te verzwijgen. Men is het erover eens dat de publieke omroepen en “kwaliteitskranten” als NRC, Trouw en de Volkskrant streven naar objectiviteit. De Telegraaf wordt minder betrouwbaar gevonden, omdat deze appelleert aan de sensatiezucht van haar lezers. Ook de commerciële omroepen zouden minder objectief zijn omdat zij kijkcijfers laten prevaleren boven waarheidsvinding. Veel geven aan sowieso niet af te gaan op één bron. In hun ogen dient de kritische burger zoveel mogelijk informatie te vergaren uit verschillende hoeken alvorens zijn standpunt te bepalen. Door Internet is dat ook een stuk makkelijker geworden.

Bij de beoordeling van informatie speelt het begrip ‘belangen’ een cruciale rol. Men gaat ervan uit dat elke bron een belang heeft om bepaalde feiten te vermelden en andere te verzwijgen. Zo veronderstelt men dat de overheid geneigd zal zijn om feiten te verzwijgen om paniek te voorkomen. Het in de doofpot stoppen van affaires en schandalen werkt beschadigend voor het vertrouwen, met name voor het vertrouwen in de overheid. Een informatiebron kan zijn geloofwaardigheid verhogen door feiten te geven die klaarblijkelijk tegen zijn belang indruisen. Zo komt de overheid geloofwaardiger over als zij bij affaires ook de hand in eigen boezem steekt en toegeeft dat er fouten gemaakt zijn.

De algehele conclusie van dit rapport kan opnieuw zijn dat het onderwerp voedselveiligheid in Nederland geen aanleiding geeft tot grote zorgen (vgl. Steg & Dekker, 1999). Hoewel men graag over het onderwerp discussieert, bestaat er de neiging voedselrisico's te relativiseren. Het blijft moeilijk uit te maken of het onderwerp werkelijk geen grote zorgen baart of dat men de ongerustheid “wegpraat”. Voor het laatste zijn enige aanwijzingen te vinden in de focusgroepen. De publieke opinie staat niet “te trappelen” om ingrijpend beleid, maar wel lijkt het mogelijk om burgers aan te spreken op het belang van veiligheid van voedsel.

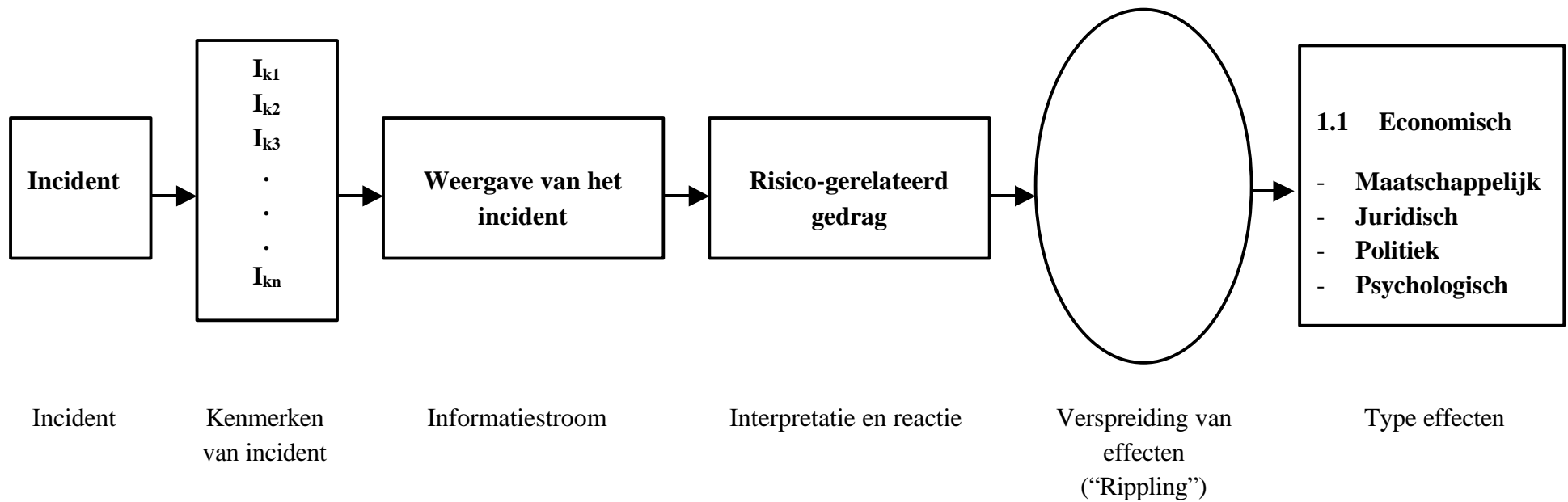
6 Literatuur

- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Becker, J.W., Broek, A. van den, Dekker, P. & Nas, M. (1996). *Publieke opinie en milieu; een verkenning van het sociale draagvlak van het milieubeleid op grond van survey-gegevens*. Rijswijk / Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Vuga.
- Dam, Y.K. van, & Scholten, L.M. (1997). Consument en duurzaamheid: een literatuurstudie. In: Y.K. van Dam, C. de Hoog & J.A.C. van Ophem (red.), *Voeding, consument en duurzaamheid*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Dekker, P. (1999). Niveaus van vertrouwen in landen van de Europese Unie. In: A.E. Bronner *et al.* (red.), *Recente ontwikkelingen in het marktonderzoek, 1999* (NVMI Jaarboek). Haarlem: De Vrieseborch.
- Douglas, M. (1992). *Risk and blame. Essays in cultural theory*. Londen: Routledge.
- Earle, T.C. & Cvetkovich, G.T. (1995) *Social trust. Towards a cosmopolitan society*. Westport, Connecticut, London: Praeger.
- European Commission (1999). *Eurobarometer 49.0. Public opinion in the European Union*. Brussel: Directoraat-Generaal voor onderwijs en cultuur [Internet: <http://europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb/eb49/eb49.0.html>].
- Fife-Shaw, C. & Rowe, G. (1996). Public perceptions of everyday food hazards: A psychometric study. *Risk Analysis*, 16 (4), 487- 500.
- Franklin, J. (ed., 1998). *The politics of risk society*. Cambridge: Polity Press.
- Frewer, L.J., Howard, C., Hedderley, D. & Shepherd, R. (1996). What determines trust in information about food-related risks? Underlying psychological constructs. *Risk Analysis*, 16, 473-486.
- Frewer, L.J., Howard, C., Hedderley, D. & Shepherd, R. (1998). Methodological approaches to assessing risk perception associated with food-related risks. *Risk Analysis*, 18, 95-102.
- Fukuyama, (1995). *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1999). *Runaway world*. The Reith lectures revisited; the director's lectures, 2 (17 November 1999).
- Hofstra, H., Schilpzand, R., & Schuttelaar, M. (2000). Voedsel moet weer leuk worden. *Volkscrant*, 29-04-2000, 3R.
- Gutteling, J.M., Boer, H., Wiegman, O., & Caljé, J.F. (1994). Milieurisco's in de media. In: C.J.H. Midden & G.C. Bartels. *Consument en milieu*. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.

- Hayward, A.C.D. (1997). Consumer perception. In: D. R. Tennant (Ed.). *Food chemical risk analysis*. London: Chapman & Hall.
- Kasperson, R.E., Renn, O., Slovic, P., Brown, H.S., Emel, J., Goble, R., Kasperson, J.S., & Rattick, S. (1988). Social amplification of risk: A conceptual framework. *Risk Analysis*, 8, 177-187.
- LNV, Ministerie van (2000). Zicht op gezonde teelt: schets van een nieuw gewasbeschermingsbeleid met het oog op consument en burger. Den Haag: Ministerie van LNV.
- Lupton, D. (1999). *Risk*. Londen/New York: Routledge.
- Margolis, H. (1996). *Dealing with risk; why the public and the experts disagree on environmental issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- McCallum, D.B., & Anderson, L. (1991). Communicating about pesticides in drinking water. In: R.E. Kasperson & P.M. Stallen (eds). *Communicating risks to the public*. Amsterdam: Kluwer.
- Nas, M. (2000). *Duurzaam milieu, vergankelijke aandacht. Een onderzoek naar meningen, media en milieu*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Otway, H. (1992). Public wisdom, expert fallibility: Towards a contextual theory of risk. In: S. Krimsky & D. Golding (Eds.). *Social theories of risk*. Westport/London: Praeger.
- RLG. *Zorg en vertrouwen: de basis voor voedselproductie in de 21e eeuw*. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied, 1998.
- Renn, O. (1991). Risk communication and the social amplification of risk. In: R. Kasperson & P.J. Stallen (Eds.). *Communicating risk to the public*. Dordrecht: Kluwer.
- Renn, O. & Levine, D. (1991). Credibility and trust in risk communication. In: R.E. Kasperson & P.M. Stallen (eds). *Communicating risks to the public*. Amsterdam: Kluwer.
- Renn, O., Burns, W.J., Kasperson, J.X., Kasperson, R.E., & Slovic, P. (1992). The social amplification of risk: Theoretical foundations and empirical applications. *Journal of Social Issues*, 8(4), 137-160.
- Schnabel, P. (1999). Zekerheid en de noodzaak van vertrouwen. *Economisch Statistische Berichten*, 8, 10-12.
- SCP (1994). *Sociaal en cultureel rapport 1994*. Rijswijk / Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Vuga.
- SCP (1999). *Sociale en culturele verkenningen 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Elsevier.
- Shepherd, R. & Frewer, L.J. (1997). Risk communication. In: D. R. Tennant (Ed.). *Food chemical risk analysis*. London: Chapman & Hall.
- Slovic, P. (1992). Perception of risk: Reflections of the psychometric paradigm. In: S. Krimsky & D. Golding (Eds.). *Social theories of risk*. Westport/London: Praeger.

- Slovic, P. (1993). Perceived risk, trust and democracy. *Risk Analysis*, 13(6), 675-682.
- Sparks, P. & Shepherd, R. (1994). Public perception of the potential hazards associated with food production and food consumption. An empirical study. *Risk Analysis*, 14 (5), 799-806.
- Steg, L., & Dekker, P. (1999). *Het draagvlak voor bestrijdingsmiddelenbeleid verkend; meningen van Nederlanders over bestrijdingsmiddelen en de veiligheid van voeding in vergelijkend perspectief*. Adviesrapport voor het Ministerie van VROM. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SWOKA (1999). *Voedingsmonitor*. Leiden: SWOKA Instituut voor strategisch consumentenonderzoek.
- Trettin, L., & Musham, C. (2000). Is trust a realistic goal of environmental risk communication? *Environment and Behavior*, 32 (2), 410-426.
- Vlek, C. (1990). *Beslisen over risico-acceptatie*. Adviesrapport voor de gezondheidsraad. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Vlek, C. & Keren, G. (1992). Behavioral decision theory and environmental risk management: assessment and resolution of four survival dilemmas, *Acta Psychologica*, 80, 249-278.

Appendix A. Vereenvoudigde weergave van het sociale amplificatie model (gebaseerd op Kaspersen *et al.*, 1988, and Renn *et al.*, 1992).

Appendix B

Checklist focusgroep 'bestrijdingsmiddelen'

Introductie

1. Welkom heten
2. Uitleg testsituatie en meekijkprocedure.
3. Voorstelrondje.

Interesse en betrokkenheid

4. Als ik zeg 'de veiligheid van ons voedsel', wat komt er dan allemaal bij u op?
5. Wat heeft men de laatste tijd zoal gelezen, gezien en gehoord over incidenten met voeding en voedselschandalen? (**Nagaan via welke kanalen**)
6. Wat was in de beleving van de deelnemers de afgelopen jaren de meest ernstige affaire op dit gebied? Waarom was dat de meest ernstige affaire?
7. Hoe reageert men zelf op berichtgeving op dit gebied? Bezorgd, onverschillig? Hoe verklaart men de eigen reactie?
8. Wat worden als de belangrijkste risico's gezien van 'ongelukken' met de veiligheid van onze voeding? (**Doorvragen: gezondheid, milieu, welk van beiden telt het zwaarst**)
9. In hoeverre laat men zich door de berichtgeving beïnvloeden in het eigen gedrag? Let men meer op als men boodschappen doet? Gaat men andere dingen eten? Koopt men andere producten? Koopt men in andere winkels?

Vertrouwen in beleid

10. Wie houdt zich volgens de deelnemers in Nederland bezig met het beleid met betrekking tot de veiligheid van onze voeding?
11. Wat weet men zoal van dat beleid, en via welke kanalen heeft men erover gehoord?
12. Hoe komt dat beleid tot stand? Wie bemoeien zich er allemaal mee? (**Denk aan consumenten- en milieuorganisaties, landbouworganisaties**)
13. En hoe groot is het gewicht van overheid en verschillende belangenorganisaties in de totstandkoming van het beleid?
14. Hoe effectief is dat beleid volgens de deelnemers?
15. Hoe zou het beleid verbeterd kunnen worden?
16. Wie is er in de ogen van de deelnemers uiteindelijk verantwoordelijk voor dat er geen ongelukken met onze voeding gebeuren?

Vertrouwen in informatiekkanalen en media

17. Wat zijn meer en minder betrouwbare informatiebronnen als het over dit onderwerp gaat?
18. In hoeverre gelooft men de media? Welke media zijn meer en minder betrouwbaar? Waar baseert men dat op?

19. In hoeverre gelooft men de berichtgeving uit de hoek van maatschappelijke organisaties die zich met deze problematiek bemoeien? (**Greenpeace, Milieudefensie, Consumentenbond**)
20. In hoeverre gaat men af op experts? (**huisarts, consultatiebureau, maar ook een professor die op tv iets over dit onderwerp te melden heeft**)
21. Hoe gaat men om met tegenstrijdige berichtgeving?

Item 'Bestrijdingsmiddelen op aardbeien'

22. Heeft men dit op het journaal gezien?
23. Wat was de eerste reactie?
24. Heeft men gehoord wat/wie de bron van dit bericht is?
25. Hoe beoordeelt men de objectiviteit van de informatie?
26. En hoe geloofwaardig is de bron?
27. Heeft men nog met anderen over dit bericht gesproken?
28. Heeft dit nog effect op het (koop)gedrag? Koop voorlopig maar geen aardbeien meer tot ga voortaan meer biologische groenten en fruit kopen?
29. In hoeverre vindt men de bron en de informatie geloofwaardig? (**TNO, Milieudefensie, Greenpeace, et cetera**)
30. Hoe schat men zelf de ernst van dit probleem in?
31. Welk effect heeft dit bericht op hoe men tegen de veiligheid van ons voedsel aankijkt?
32. En welk effect heeft het op hoe men tegen het beleid van de overheid aankijkt?
33. Heeft een dergelijke bericht effect op het vertrouwen dat men in de overheid heeft? Zo ja, welk effect?
34. Hoe reageert men zelf op dit soort berichten? (**bezorgdheid, angst, onverschilligheid**) Hoe verklaart men die reactie?
35. Welke mening hebben de deelnemers zelf over dit onderwerp? Onderschrijft men de standpunten van Milieudefensie, Consumentenbond en Greenpeace wel of niet? Wat zijn hiervoor de argumenten? (**argumenten voor en tegen op flip-over schrijven**)
36. (**Vragen aan deelnemers die jonge kinderen hebben**) Zou u zelf naar aanleiding van dit bericht overwegen om biologisch geteelde groenten en fruit aan uw eigen kinderen te geven? Waarom wel/niet?

Artikel Volkskrant

37. Wat vindt men van dit artikel?
38. Wat vindt men van de stelling 'Ons voedsel is nog nooit zo veilig geweest'?
39. Onderschrijft men deze stelling wel en niet? En met welke argumenten? (**argumenten op flip-over zetten**)
40. Als men dit leest, hoe kijkt men dan tegen het vorige artikel van Greenpeace aan? Hoe gaat men om met dergelijk tegenstrijdige berichtgeving?
41. Wat zijn de meest steekhoudende argumenten? (**flip-over**)
42. En wat zijn de minst steekhoudende?
43. Maakt het voor de geloofwaardigheid nog wat uit van welke bron dit bericht komt? (**overheid, industrie, consumentenorganisatie, wetenschap**)

'Schandaal'

44. Stel, morgen staat dit bericht prominent op de voorpagina van uw krant en een vijf dagen later nog het volgende. Welk gevoel zou u hebben na het lezen van dit bericht?
45. Zou u hierover praten met anderen?
46. Zou het bericht nog effect hebben op uw (koop)gedrag? Geen spinazie eten de komende dagen tot voortaan alleen nog maar ecologisch geteelde groente kopen?
47. De volgende dagen komen er van verschillende kanten reacties op het voedsel-schandaal. Het ministerie van VWS reageert als volgt: (**Stukje laten lezen**) Wat vindt u van deze reactie? Komt deze geloofwaardig over? Neemt het bij u de ongerustheid weg, als u al ongerust was?
48. Ik laat u nog een reactie lezen? (**Milieudefensie laten lezen**) Wat vindt u van deze reactie? Komt deze geloofwaardig over? Welk effect heeft deze reactie op u?
49. Idem voor Iglo en Consumentenbond?
50. U heeft nu vier reacties uit verschillende hoeken gezien. Is dit voldoende informatie om uw eigen standpunt te bepalen? (**Indien niet**) welke informatie mist u dan nog?
51. Hoe schat u na het lezen van deze reacties de ernst van het probleem in? Welke argumenten heeft u daarvoor?

Vertrouwen in de verschillende informatiebronnen

(Doorvragen naar hoe men betrouwbaarheid van media en informatiebronnen in het algemeen ervaart)

52. Hoe betrouwbaar en geloofwaardig vindt men de verschillende informatiebronnen als het gaat om de veiligheid van ons voedsel? (**milieuorganisatie, consumentenorganisatie, wetenschap, overheid, voedselindustrie**)
53. Waar is het (gebrek aan) vertrouwen op gebaseerd?
54. Hoe geloofwaardig en betrouwbaar is de overheid als informatiebron? Maakt het nog wat uit om welk ministerie het gaat?
55. Waar baseert men het (gebrek aan) vertrouwen in de overheid op?